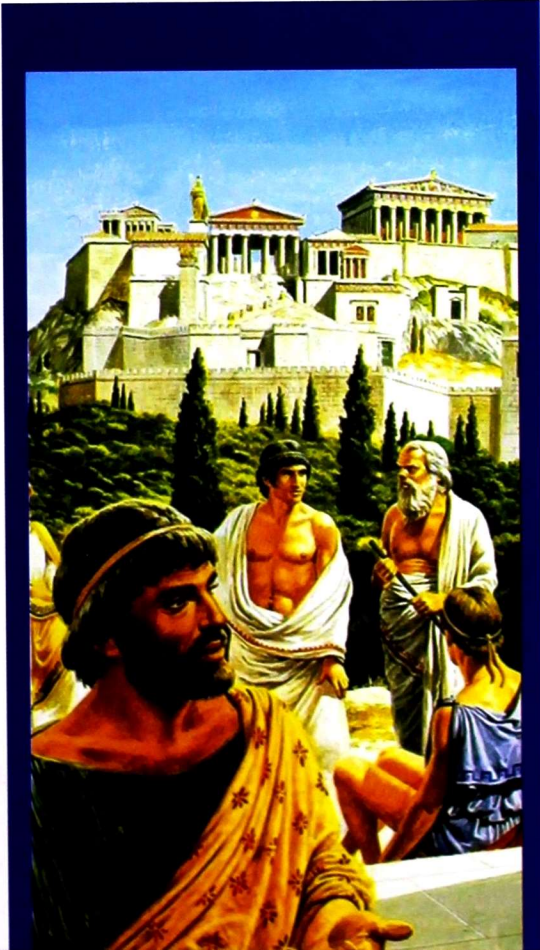
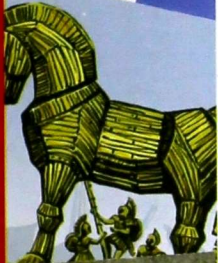

Кырг. 92
520

СЭО

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯ

УДК 087.5

ББК 92

Б 20

Түзүүчү А. Орозова

Б 20 **Байыркы Греция:** Балдар энциклопедиясы/ Түз. А. Орозова; Которгон Р. Бектурова; Кутаалам, 2017 – 48 б.: сүр. кырг.

ISBN 978–9967–28–353–4

Бул китеп окурмандарга Байыркы Грециянын тарыхый жолу жөнүндө, ага грек уруулары кандайча отурукташкандыгы ал жерде шаар-мамлекеттер – полистер кандайча пайда болгондугу, анын жарандары кандайча жашагандыгы тууралуу айтып берет. Силер байыркы гректердин адеп-ахлактары жана каада-салттары жөнүндө, алардын согуштары жана тынч мезгилдеги иштери тууралуу, бизде азыркыга чейин таң калтырып келе жаткан алардын даанышмандыгынын эң сонун жараткандары жөнүндө билесинер.

Б 4802060000–17

ISBN 978–9967–28–353–4

УДК 087.5

ББК 92

© «Кутаалам» ЖЧК, 2017

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ 4

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯ КАЙСЫ ЖЕРДЕ ПАЙДА БОЛГОН? 5

Байыркы гректер дүйнөнү кандайча элестеткен?	7	Гректердин эн байыркы мамлекеттери	7
--	---	--	---

ТРОЯНЫ ИЗДӨӨ 8

Гомерге ишенүү	8	Гомердин «Одиссея», «Илиада» поэмалары	11
Агамемнон беткабы	9	Гомердин өлүмү	12

ГРЕК ПОЛИСИ ДЕГЕН ЭМНЕ? 12

Эң чоң жана кичине полистер. 13

АФИНА – ДЕМОКРАТИЯ БЕШИГИ 14

Афина өз аталышын кандайча алган?	15	Афина армиясы	16
		Спарталык тарбия	18

ГРЕК-ПЕРС СОГУШТАРЫ 20

Марафон кармашуусу	20	Фемистоклду кууп жиберүү	22
Ксеркстин жүрүшү	21	Перикл	23

ПЕРСТЕРДИ КУУП ЖИБЕРГЕНДЕН КИЙИНКИ

ГРЕЦИЯ 24

Ошол убактагы искусствонун кайсы эстеликтери бизге чейин жетти?

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯДАГЫ ЧАРБАЧЫЛЫК ИШ 26

БАЙЫРКЫ ГРЕКТЕР ЭМНЕ КИЙГЕН? 27

Эркектердин кийими	27	Байыркы Грециянын чач кыркымдары	29
Байыркы гректердин аял кийимдери	28		

ОЛИМП ОЮНДАРЫ 30

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯНЫН МИФТЕРИ 31

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯДАГЫ ЖАЗУУ 34

ГРЕЦИЯДА БАЛДАРГА БИЛИМ БЕРҮҮ 35

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯ – ТЕАТР АТА МЕКЕНИ 36

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯНЫН АДАБИЯТЫ 38

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯНЫН ИСКУССТВОСУ 40

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯНЫН ИЛИМИ 42

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯНЫН ТАРЫХЫНЫН АЯКТАШЫ 44

Александр Македонскийдин улан кези	44	Александрдын державасы кайсы мамлекеттерге ыдыраган?	47
Александр Македонский жана анын Чыгышка жүрүшү	45		

БАЙЫРКЫ ГРЕКТЕР БИЗГЕ КАНДАЙ МУРАС КАЛТЫРГАН? 47

КИРИШҮҮ

Байыркы Греция азыркы кездеги мамлекеттерге, Германияга же Францияга окшош эмес болгон. Алар чакан аймактарда жайгашкан көптөгөн өз алдынча шаарлардан, кыштактардан турган эч нерсеге салыштыргыс түзүлүштөрдөн алган. Эгер согушчул жана эркиндикти сүйгөн гректерге тышкы душмандардан коргонууга туура келбесе, алар өз жаалдарын өз ара согуштарда же спорт аянтчаларында чыгарган.

Гректер дүйнөгө спортту белек кылган. Алар Олимпиада жана башка шаарларда шандуу спорт майрамдарын өткөргөн. Алардын арасында тубаса сөзмөрлөр жана актерлор бир кыйла болгон. Европанын улуу акыны Гомер грек болгондугу таң калычтуу эмес. Анын дээрлик 3 миң жыл мурда жазылган «Илиадасы» жана «Одиссеясы» бүгүнкү күнгө чейин бизди тандандырганды улантып келүүдө. Гомер Троя согушу, акылдуу жана айлекер Одиссей жөнүндө, жалгыз көздүү киши жегич Полифем тууралуу,

адамдардан анча деле айырмаланбаган кудайлар жөнүндө баяндайт.

Поэзия, спорт, дүңгүрөгөн майрамдар, театр жалпы тил грек шаар-мамлекеттерин бириктирип турган звено болгон. Гректер өздөрүн тегине сыймыктанып, калгандарынын баарын «варварлар» деп аташкан.

Бир нече жылдын ичинде дүйнөнүн жарымын багындырып алган Александр Македонский улуу империяны түзгөн. Анын аркасында грек тили эл аралык болуп калган. Ал 16 жаңы шаарды негиздеп, алардын баары Александрия деп аталып калган. Гректер европалык маданиятка баа жеткис салым кошкон. Бул китеп силерди Байыркы Грециянын тарыхы жана маданияты менен тааныштырат.

Классикалык Греция эбак жок болгондугуна карабастан анын мурасынын дүйнөлүк маданиятка тийгизген таасири дагы эле узак жылдар бою улантыла бермекчи.

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯ КАЙСЫ ЖЕРДЕ ПАЙДА БОЛГОН?

Балкан жарым аралын, анын тегерегиндеги көп сандаган аралдарды жана Кичи Азиянын батыш деңиз жээгиндеги жарым аралдарды Байыркы Греция цивилизациясынын борбору деп атоого болот. Кийин гректер Түштүк Италияда, Сицилияда жана Кара деңиздин жээктеринде отурукташкан. Александр Македонскийдин жүрүштөрүнүн натыйжасында грек маданиятынын таасири алыскы чыгыштан Байыркы Индиянын чек араларына чейин жайылган.

Жер шарынын азыркы рельефи жаны калыптанып келе жатканда Балкан жарым аралы жана Кичи Азия чогуу болгон. Кийин ал жердеги кургактыктын бир бөлүгү чөгүп кеткен жана алар Эгей деңизи менен бөлүнүп калган. Бирок кургактыктын айрым жерлери (мурда алар тоолордун чокусу болгон) суу астында калган. Эгей деңизинин түштүк бөлүгүндөгү Киклад архипелагынын 200дөн ашык аралдары мына ушинтип пайда болгон. Эгей деңизинин дагы эки архипелагы Түндүк жана Түштүк Спораддарына 160ка

жакын аралдар кирет. Балкан жарым аралынын батышында жана түштүк – батышында Ион аралдары бар. Бардык грек аралдарынын жалпы аянты 25 миң чарчы километрге жакынды түзөт. Бул болжол менен Балкан жарым аралында гректер ээлеп турган аянттын болжол менен чейрегин түзөт (100 миң километрден ашыгыраак).

Балкан жарым аралы же континенттик Греция үч бөлүккө – Түндүк, Ортоңку жана Түштүк Грецияга бөлүнөт. Алардын ар бири бир нече кыйла майда областтардан турат. Эң белгилүүсү – Аттика Ортоңку Грециянын чыгыш бөлүгүндө орун алган. Байыркы Грециянын тарыхында чоң мааниси бар Афина шаары дал ушул жерде пайда болгон.

Балкан жарым аралын көп сандаган тоо кыркалары ээлеп жатат, алардын арасында чакан өрөөндөр кездешет. Гректер өздөрү отурукташкан жерлер үчүн тоолор курчап турган жана деңизге чыга алган семиз жерлерди тандашкан. Тоолордун айы-

Байыркы грек кемеси

нан отурукташкан бир областтан башкасына баруу кыйла татаал болгон, ошондуктан алардын тургундары бири бирине анча көз каранды болгон эмес жана ар бир топ обочолонуп жашаган. Кээде айрым шаарлар бириккен, бирок демейде бул зарылдыктан келип чыккан жана аздан соң бардык бирикмелер бытыраган.

Аянтты боюнча салыштырмалуу чакан Грециянын деңиз жээгинин узундугу зор – 15 миң километрден ашык. Анын континенттик бөлүгүнүн жана көп сандаган аралдарынын арбын ыңгайлуу кеме токтоочу жайлары бар. Ошондуктан байыркы убактан бери гректердин жашоосу деңиз менен өтө тыгыз байланышкан. Алардын деңизде сүзүп жүрүүсү күчтүү өнүгүп, коопсуз болгон: Балкан жарым аралынан тартып Кичи Азияга чейинки көп сандаган аралдардан жерди көз алдынан кетирбестен сүзүп барууга мүмкүн болгон. Гректер деңиз өнөрү менен да алектенген – балык жана деңиздин башка жашоочуларын улаган. Коңшу өлкөлөр менен деңиз боюнча соода жүргүзгөн. Кийин мекенинде гректерге тар боло баштаганда жаңы жерлерди алар деңиз боюнча да издеп жөнөшкөн.

Байыркы гректер дүйнөнү кандайча элестеткен?

Байыркы гректердин жашоосундагы деңиздин зор ролу алардын курчап турган дүйнөнүн түзүлүшү жөнүндөгү элестеринде да чагылдырылган. Алар бүткүл дүйнөнү суунун агымы курчап турат. Ал агымдын суулары байыркы кудайга – Океанга баш ийип жерди тынымсыз суунун агымы айландырып турат деп эсептеген. Гректер аны күчү жана улуулугу боюнча Зевстин өзүнө тең келген кудай-титан деп эсептеген

Гректердин эң байыркы мамлекеттери

Балкан жарым аралы жана аны курчап турган аралдар байыркы гректердин ата мекени болгон эмес. Б. з. ч. III миң жылдыкта ал жерлерге грек эмес пе-

ластардын, лелегдердин жана крийлердин уруулары отурукташкан. Б. з. ч. III кылымдын аягында II миң жылдыктын башталышында алар ахейлер – байыркы грек урууларынын бири тарабынан сүрүп чыгарылган. Б. з. ч. II миң жылдыктын ортосунда ахейлер Балкан жарым аралынын түштүгүндө биротоло отурукташкан. Чарбачылыгы жана маданияты жигердүү өнүгүп, чакан мамлекеттер пайда боло баштаган.

Ахейлердин мамлекети жалпы борбордун тегерегиндеги бир нече айылдык общиналардын бирикмелери болгон. Аларда башкаруучулар – падышалар жашаган ак сарайлардын тегерегине бириккен. Археологдор мындай ак сарайлардын бир нечесин - Микенаны, Тиринфти, Пилосту тапкан. Алардын эң ирисинин аты боюнча бул мамлекеттердин баарын кээде Микена маданияты деп аташат.

Ахейлердин мамлекеттери бири бири менен дайыма согушуп турган. Душмандардан ак сарайларды коргоо үчүн дөңдөрдүн чокуларына ак сарайларды курган жана калың дубалдар менен курчаган. Алсак, Тиринфтин дубалынын бийиктиги 7 метр, ал эми калыңдыгы 4, 5 метр болгон. Андан тышкары, ак сарай мамлекеттин чарбалык борбору болгон. Ага баш ийген жерлерден казып алынгандардын жана өстүрүлгөндөрдүн баары ак сарайдын кызматчылары тарабынан жакшылап эсепке алынган.

Ахейлердин жашоосу жөнүндө маалыматтардын көпчүлүгү Пилостогу ак сарайды казууда табылган чоң архивдин аркасында окумуштууларга белгилүү болуп калган. Ал кезде кагаздын ордуна топурак табличкалар пайдаланылган. Пилос ак сарайын жок кылган өрттүн убагында алар катып калган (карапачылардын мештеринде аны күйгүзгөндө карапа идиштер дал ушундай болот). Өрт ак сарайды жок кылган, бирок тарыхчылар үчүн ошол эбактагы кезендер жөнүндө көптөгөн баалуу маалыматтарды сактап калган.

Дагы бир кубаттуу мамлекет – Мийной падышачылыгы грек аралдарынын эң ириси Критте болгон. Зор Кносс ак сара-

йы анын борбору эле. Өлчөмү боюнча ал ахей сарайларынан кыйла чоң келип, бирок алардан айырмаланып дубалдары таптакыр болгон эмес. Кептин баары бүткүл арал кносс падышасынын бийлиги астында туруп, андан калса криттиктердин флоту да өтө күчтүү болуп, ошондуктан алар сепил дубалдарынын артында эч кимден жашынууга туура келген эмес.

Крит мамлекети бара-бара күчтөнүп, өз бийлигин коңшу аралдарга жайылткан.

ТРОЯНЫ ИЗДӨӨ

Генрих Шлиман

1868-жылы бай немец негоцианты Генрих Шлиман Генуядан Грецияга сүзүп кеткен. Ал өзүнүн улан кезиндеги көксөөсүн - өткөндөгү легендарлуу баатырлардын данкы чыккан байыркы Трояны табууну жүзөгө ашырууну үчүн жөнөгөн.

Улан 10 жашка чыкканда ал атасына Иса пайгамбар туулган күндө Троя согушу, Одиссейдин жана Агамемнондун шумдуктуу окуялары жөнүндө латын тилиндеги өз очеркин белек кылган. Өзү иштеген бакалея күркөсүндөгү окуя Шлимандын дагы бир жаркын эскерүүсү болуп калган. Бир жолу кечинде ага мас тегирменчи кирип булдураган тили менен Гомердин поэмасынан 100 сапты жатка айткан. Шлиман улан үчүн кыйла акча болгон үч бокал брендиге текстти дагы бир жолу кайталоону эки жолу өтүнгөн. Генрихтин айтканы боюнча ошол кеч анын өмүрүндөгү чечүүчү болуп калган.

Келечекте Шлиман байыркы жауучунун китептерин бир нече жолу кайталап окуган. 1863-жылдын аягында Россияда 18 жыл жашагандан кийин Шлиман өзүнүн ийгиликтүү бизнесин токтоткон жана өзүн илим менен саякатка арноону чечкен. Анын

Миной падышачылыгынын коңшуларынын арасында ага коркунуч туудуруш үчүн жетишерлик күчтүү каршылаштары болгон эмес, бирок бул аны кыйроодон сактап калбаган. Биздин заманга чейинки 1500 жана 1450 жылдардын ортосунда кичинекей Фера аралында өтө күчтүү вулкан атырылып чыккан. Көпчүлүк окумуштуулар ал крит цивилизациясынын кыйрашынын негизги себеби болгон деп эсептешет. Анткени бардык мийне ак сарайлары ошол убакта кыйраган.

болгондугуна окумуштуулар көп ишене бербеген мифтеги Трояны издөөгө жөнөө чечими андан өткөн тобокелдик болгон.

Гомерге ишенүү

Ишенбегендерге көңүл бурбастан Генрих Шлиман тарыхый булак катары Гомердин поэмаларын жетекчиликке алып Трояны издеп табууну бекем чечкен. Ал казууларга даярдануу менен жигердүү алектенип, сунуштама каттарга жана археологиялык жумуштарды жүргүзүүгө уруксаттарга жетишкен. 1871-жылы 49 жаштагы Шлиман күрөктөр менен чукулдуктар менен куралданып азыркы кездеги Түркиянын түндүк – батышына жөнөгөн.

«Илиаданын» географиялык баяндамаларынын изине түшүп, Шлиман Троянын урандылары Дарданелл кысыгына жакын жердеги Гиссарлык дөңүнүн астында болушу мүмкүн деп божомолдогон. Археологиялык жумуштар Генрихтин каражаттарына жана экинчи аялы София Энгастроменостун колдоосу менен жүргүзүлгөн.

Археологдор аны «Приамдын үйү» деп аташкан курулманын бурчунан табылган «Приамдын кенчи» деп аталган бир жарым килограмм анын жана жез жасалгалар (8 миңден ашык буюмдар, алардын арасында 24 шуру, билерик, 870 шакек 4 миңден ашык брошкалар) Шлимандын эң маанилүү табылгасы болгон.

Казуулардын натыйжасында Шлиман байыркы киши жашаган 7 турак жайларды биринин артынан бирин таап, алардын ичинен бешөөнү ал байыркы, алтынчысын лидийлик, ал эми жетинчисин гректик-римдик Илион деп эсептеген.

Архелог адегенде 3 шаарды Гомердин Троясы деп болжолдогон, бирок кийин «Приамдын кенчи» жана өрттүн калдыгы табылган 2 шаар деп өз пикирин өзгөрткөн. Бирок кесиптеши Генрих Вильгельм Дёрпфельд алтынчы катмар Троя экендигин, ал эми «Приамдын кенчи» Трояга эч кандай тиешеси жок экендигин, анткени бир нече жүз жылдыктан мурда болгондугун белгилеген.

Агамемнон беткабы

Троя согушунун баатыры – Агамемнондун мүрзөсүн издеп табууга кызыккан Шлиман 1876-жылы Микендерде казуу иштерине киришет. Төрт ай өтпөй эле Арстан дарбазасынын жанынан ири көмүүлөр табылган. Мунара түрүндөгү беш көрүс-

Генрих Шлиман тапкан алтын бет кап

төндүн биринен археолог Агамемнонго таандык болушу мүмкүн болгон өлгөндөн кийинки беткапты таап алган. Бирок кийин байыркы табылгалар кыйла мурдакы экендиги – алар болжол менен биздин заманга чейинки 1600-жылдарга таандыктыгы маалым болгон. Ага Агамемнон катышкан Троя согушу төрт жүз жылдан кийин - биздин заманга чейинки 1200 жылга жакын болгон. Ошондуктан бет кап ал өкүмдардын кеби болушу таптакыр мүмкүн эмес,

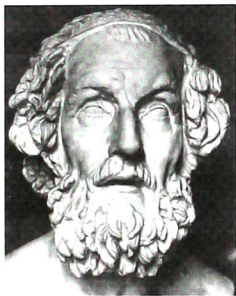

Байыркы шаар Троя (Илион)

бирок кеп кап боюнча ахейлердин келбети жөнүндө айтуу окумуштууларда талаш туудурган эмес.

Билими болбой туруп Генрих Шлиман өз алдынча 17 тил үйрөнгөн. Бүткүл дүйнөдөгү эч нерсе ишенбегендерге ал Тороя согушу жөнүндө Гомердин айткандары фактыларга негизделгендигин далилдеген кезде анын өмүрүнүн экинчи жарымында ага эң улуу жетишкендик келген.

Гомер

Гомер

Гомер (б. з. ч. VIII кылым.) – байыркы мезгилдин Байыркы Грециядагы акыны, дүйнөлүк адабияттын байыркы эстеликтери болуп саналган атактуу «Илиада» жана «Одиссея» эпосторун жаратуучу.

Анын туулган жери, анын үстүнө туулган убактысы жөнүндө ишенимдүү маалыматтар жок. Гомер болжол менен б. з. ч. 8-кылымда Иониянын аймагындагы жети шаардын биринде – Афинада, Родосто, Аргосто, Саламинде, Смирнада, Колофондо, Хиосто жашаган деп эсептелет.

Байыркы мезгилдин салттарын улап Гомерди азис деп чагылдыруу кабыл алынган. Ошол убакта көпчүлүк атактуу көзү ачыктар жана акындар көрүүдөн ажыраган жана гректер мындан кандайдыр бир байланышты көргөн.

Гомер европалык адабияттын түпкү атасы деп эсептелет. Улуу акын автору болуп саналган «Илиада» жана «Одиссея» поэмаларынын дал өзүнөн дүйнөлүк адабият менен таанышуу башталат. Бирок 18-кылымдан баштап окумуштуулар анын авторлугунан шек санайт. Бул поэмалардын келип чы-

гышынын жана жаралышына карата бардык талаштарды менен проблемаларды «гомердик маселе» деп атоо кабыл алынган.

Изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча атактуу поэмалар Троя согушунан кийин жаралган жана мифтер менен болумуштарга негизделген. Биздин заманга чейинки 8-кылымда жазылган эпостордо байыркы Грециянын аймагындагы согуштук аракеттер жөнүндө болумуштардын каармандары жана тарыхый адамдар тууралуу айтылат.

«Илиада» жана «Одиссея» байыркы гректерде акылмандыктын, адилеттүүлүктүн жана руханийликтин символу деп эсептелген. Адамдар аларды майрамдарда аткарып окутуунун жүрүшүн алар менен баштаган жана аяктаган, грек балдары алар боюнча окууну үйрөнгөн. Гомер ошол убактагы көпчүлүк жазуучулар, ошондой эле байыркы улуу акындан илхам алган дүйнөлүк адабияттын классиктери үчүн үлгү болгон.

Дал ушул поэмалар Гомерге дүйнөлүк белгилүүлүктү алып келген. Ал өзүнүн адабий мурасын калтырган алгачкы байыркы грек акыны болуп саналат жана ал жөнүндө билимдер биздин күнгө чейин жеткен. Андан калса бүгүнкү күнгө карата табылган байыркы Грециянын папирустарынын жарымына жакыны анын калемине таандык жана анын чыгармаларынын үзүндүлөрү болуп саналат.

Атактуу поэмаларды биздин заманга чейинки 3-кылымда эле которо башташкан – римдик акын Ливий Андроник «Одиссеянын» латын тилине которгон. 15-кылымда алгачкы жолу италия тилине, ал эми 18-кылымда англис, немец жана орус тилдерине которулган.

«Илиададан» жана «Одиссеядан» тышкары «Гомердик гимндер» деп аталгандардын, «Маргит» комедиялык поэманын авторлугун Гомерге таандык кылып жүрүшөт. Бирок алар ага таандык кылынган көптөгөн башка чыгармалардай эле анын адабий мурасына кирген жок.

Гомердин «Одиссея», «Илиада» поэмалары

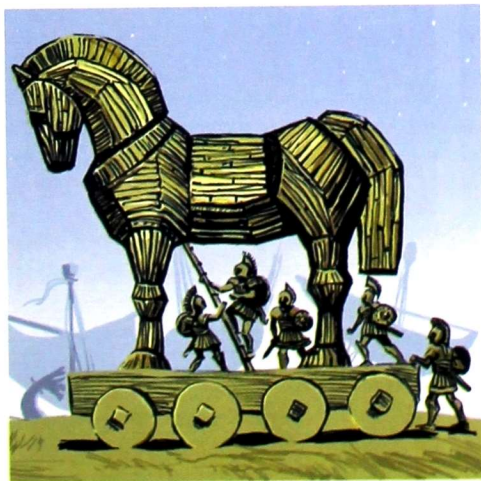
Эпикалык поэзия элдин ырчылык салттарынан келип чыккан. Жазуу Грецияда VIII кылымдын экинчи жарымынан кеч эмес пайда болгон, ошондуктан мурда поэмалардын текстин жазып калтыруу мүмкүнчүлүгү болгон эмес. «Одиссеяда» 12 083 ыр бар. Белгилүү болгондой б. з. ч. VI к. ортосунда алгачкы жолу тартипке келтирилип, ал эми биздин замандын (б. з.) II–III кк. alexandриялык филологдор текстти грек алфавитиндеги тамгалардын саны боюнча 24 китепке бөлгөн. Антикалык «китеп» – бул папирус оромунда жайгаштырылган 500–1000 сап. Бүгүнкү күндө «Одиссеянын» текстинин бөлүктөрү бар 250дөн ашык папирустар белгилүү жана акыркы басылмаларда поэмалар болжол менен 150 папирус тексттери деп эсептелет. Поэмалар адегенде оозеки аткарууга эсептелген. Аларды ырчы - рапсогдор (грекче. rhapsodos – «ыр жамакчылары») бейтааныш аудиториянын алдында же элдик майрамдарда айткан.

Гомердин поэмаларынын алгачкысы «Илиада» б. з. ч. 800 ж. жакын жаралгандыгын окумуштуулар далилдешкен, ал эми «Одиссея» кылым же эки кылымдан кийин жазылган. Общиналык – уруучулуктан кул элөөчүлүк түзүлүшкө өткөн доордун бул эстеликтери, байыркы грек адабиятынын эң эрте этабынын эстеликтери. Эки поэма тең гректердин ошол кездеги эң өнүккөн областында - Ионияда жаралган, б. а. Кичи Азиянын деңиз жээктерин кыдырата кеткен грек полистеринде жаралган жана сюжеттери бири-бири менен байланышкан.

«Илиада» (поэманын аталышы Трояныны гректик аталышынан Илиондон келип чыккан) Троя согушунун жүрүшүндөгү кыска эпизод жөнүндө баяндайт. Ахей жол башчыларынын өздөрү 1200 ж. жакын кыйраткан бай шаарга иш жүзүндөгү жүрүшү элдин эсинде улуу тогуз жылдык согушка айланган. Мифке ылайык троялык падышанын уулу Паристин ахей падышасы Менелайдын аялы Елена Сулууну уурдап

кетүүсү согуштун себеби болгон. «Илиада-нын» сюжетинин негизинде - «Ахиллдин улуу каардануусу», ахейлердин эки белгилүү баатырлары зор Ахил жана Менелайдын иниси, ахейлердин башкы аскер башчысы Агамемнондун ортосунда аскердик олжонун айынан талашы. «Илиада» кандуу кагылышууларды, каарман беттешүүлөрдү жана аскердик эрдикти көркөм баяндайт.

«Одиссеяда» анын жыгач ат менен болгон айлакерлигинин аркасында гректер акыры Трояны алган грек падышаларынын бири Одиссейдин Троядан үйүнө кайтып келиши жөнүндө айтылат. Бул кайтып келүү узак он жылга созулган жана ал жылдар жөнүндө баяндоо хронологиялык ырааттуулукта эмес, эпос үчүн мүнөздүү болгон көп сандаган чегинүүлөр жана аракеттердин басандашы жүрөт. Одиссеядагы аракеттердин өзү болгону 40 күндү ээлейт – бул өзүнүн Итака аралына кеткен жолдогу Одиссейдин акыркы башынан кечиргендери - анын берилген аялы Пенелопа жана уулу Телемак наадандык менен күйөөлөп келгендерге каршы туруусу жана алардан өч алуусу тууралуу айтылат. Бирок поэманын көп сандаган эпизоддорунда Одиссей бирде Троя жөнүндө, бирде жер кезүү жылдарында өзүнүн башынан кечирген ар кандай шумдуктуу окуяларды эстейт,

Троя аты

ошентип поэмадагы убакытты иш жүзүндө камтуу – 20 жыл. «Илиадага» салыштырганда «Одиссеяда» жашоо тиричилик баяндоолор көп, сюжетте шумдуктуу окуялардын элементи көбүрөөк берилген.

«Одиссея» жана «Илиада» узак убакыт ойдон чыгарылган деп эсептелип, ал эми Троя легендадагы шаар бойдон калган. Бирок мунун баарын 1870–80- жж. Микендерде жана Гиссарлык дөбөсүндө Генрих Шлиман жүргүзгөн казуулар төгүнгө чыгарды. Бул архелогдун дүңгүрөткөн ачуулары Микендер, Троя жана ахей чептери иш жүзүндө болгондугун далилдеди. Немец окумуштуусунун замандаштарын Микендерде болгон 4- чатыр көрүстөнүндөгү тапкандары Гомердин баяндамаларына төп келгендиги таң калтырган.

Кийинчерээк египеттик жана хеттик документтер табылып, аларда Троя согушунун окуялары менен окшоштуктар байкалат. Поэманын окуяларынын убактысы жөнүндө көп маалыматты микендик муун жазуусун чечмелөө берген. Бирок Гомердин чыгармаларынын маалыматтары колдо бар документтик жана археологиялык булактар менен татаал түрдө ылайык келет жана ошондуктан сын көз караш ме-

нен пайдаланылышы мүмкүн эмес. Кептин баары мындай түрдөгү салттарда тарыхый маалыматтардын көп бурмалоолор келип чыгышы да мүмкүн.

Гомердин өлүмү

Гомер Киклад архипелагындагы Иос аралында өлгөн. Легендага ылайык байыркы грек акыны Гомер кайсы жерде туулгандыгын өзү билген эмес. Бир жолу ал бул жөнүндө дельфиялык көзү ачыктан сураган жана төмөнкүдөй жооп алган: «Иос аралы – сенин энендин жери жана ал сенин өлүгүңдү алат, бирок балдар чечмелеген табышмактардан корк».

Гомер Иоско картайып калганда келген жана жээкке отура калганда жергиликтүү балыкчылардын балдары деңизден кайтып келе жаткандыгын көргөн. Ал эмне кармадыңар деп сураган. Балдар: «Кармаганыбызды ыргытып жибергенбиз, ал эми кармабаганда-рыбыз өзүбүздө» – деп жооп берген.

Гомер табышмакты чечмелөөгө аракеттенген жана өз убактысы келгендигин түшүнгөн. Жооп табууга аракеттенип, ал тайгаланып кетип, башы мененжерге тийип өлгөн

ГРЕК ПОЛИСИ ДЕГЕН ЭМНЕ?

Байыркы грек полиси – бул жөн гана шаар-мамлекет эмес, бул полистин бардык аймагы анын жарандарына таандык болгон коомдук түзүлүш. Бир калбай бардык жарандар полисти башкарышы, анын проблемаларын чечүүгө катышышы, мыйзамдарды кабыл алышы, согуш менен тынчтык жөнүндө маселелерди жана башкаларды чече алган. Гректердин өздөрү мисалы «Афина полиси» деп эч качан айткан эмес, бирок шаар өзү менен өзү эмес шаарда жашаган адамдардын маанилүү экендигин баса көрсөтүп «афиналыктардын полиси» деп айткан.

Бир шаар – полис 100–200 чарчы километр аянтка жайгашкан, бирок 70 чарчы

километрден ашпаган аймакты ээлеген өтө кичине полистер да кездешкен. Шаарда эң маанилүү ыйык жерлер жана кыйла сыйлуу кудайлардын ак сарайлары, өкмөттүк жана соттук мекемелер болгон.

Айыл чарбасына жарактуу жерлер шаардын четинде болгон. Полистин жарандары ал жерлердин ээлери болуп саналган, өздөрүн мисалы кол өнөрчүлүгү жана соода менен жан баккан аз адамдар жерге ээлик кылган эмес. Айрым полистерде жерге ээ болуу жарандыктын милдеттүү шарты, ал эми башкаларда анын ичинде Афинада милдеттүү эмес болгон.

Гректер өздөрүнүн полисин өтө жакшы көргөн, андан кетип калуу алар

үчүн кудайлардын колдоосунан ажыроону билдирген, ошондуктан эгерде адамдар жаңы жерге көчүп барса, анда үйү жөнүндө эске салган өз жеринин бир ууч топурагын, өз очогунаан отту өздөрү менен ала кеткен.

Б. з. ч. 7-кылымдын ортосунда өз жеринин жетишпегендигинен гректер Италиянын түштүгүндө, Сицилияда, Кара деңиздин жээгинде, финикиялык деңиз жээктеринде отукташа баштаган. Жаңы жерлерде алар өздөрү келген жердегиге окшогон шаар-полистерди курууга аракеттенген. Полистерди метрополия деп атай баштаган. Метрополиянын тургундары отукташкан жерлерде өзгөчө ардактан жана сыйдан пайдаланып, жаңы түзүлгөн полистер метрополиянын колдоосунан пайдаланган, бирок эгерде алар метрополияны сатып кетсе, анда баш тартуу менен өз мамлекеттерин түзгөн. Б. з. ч. 6-к. ортосунда отукташкан жерлерде 2 миллионго жакын гректер жашаган.

Эң чоң жана кичине полистер

Спарта жана Афина Байыркы Грециянын эң ири полистеринен болгон. Алар өздөрүнүн мамлекеттик түзүлүшү жана жашоо ыңгайы боюнча айырмаланган. Эгерде Афина кеңири соода байланыштары жана демократиялык түзүлүшү бар деңиз державасы болсо, Спарта агрардык чарбасы бар аскерлештирилген, олигархиялык мамлекет болгон. Алардын ортосунда дайыма кастык өкүм сүргөн. Спартада олигархтар башкарган, ал эми Афинада демократия болгон.

Спартанын аянты 8, 5 миң чарчы метрге жакынды түзүп, ал эми элдин саны 150 миң адамдан ашкан. Афина полиси да байыркы грек чени боюнча өтө чоң болгон: аянты 2, 5 миң чарчы километрди жана тургундардын саны 120 миңден ашкан. Панопей эң кичине полистердин бири деп эсептелген – анын аймагы 40 чарчы метрден ашкан эмес.

Грек полиси

АФИНА – ДЕМОКРАТИЯ БЕШИГИ

Афина шаары Аттика жарым аралында жайгашкан. Байыркы кезде бул грек шаар – полистеринин эң ирилеринин бири болгон. Полистердин социалдык түзүлүшүнүн негизги демократиялык принциптери дал ошол жерде калыптанган.

Афинанын бардык эркин жарандары өз полисин башкарууга, мыйзамдарды талкуулай жана кабыл ала, сотту жүргүзүүгө катыша алган. Полистин бардык проблемаларын афиналыктар элдик жыйында талкуулап, ал жылына 40 жолуга жакын чакырылып турган. Афинанын 20 жаш курагына толгон бардык жарандары чогулуштун катышуучуларынан боло алган.

30 жаш курагына толгон афиналыктардын ичинен жыл сайын 500 адамды чучу кулак боюнча тандап алып, алар кийин

ки жылдын ичинде Беш жүздүктөрдүн кеңешине кирген. Кеңеш Элдик чогулуштун талкуусуна чыгаруу зарыл болгон маселелерди карап, мыйзамдардын аткарылышына, мамлекеттик чиновниктердин ишине, коомдук иштерге көз салган. Мамлекеттик финансылар алардын карамагында болгон. Кеңеш Элдик чогулуштун алдында үзгүлтүксүз отчет берип турууга тийиш болгон.

Шайлоого катышкандык үчүн жергиликтүү тургундар акы алып, мунун менен шайлоочулардын өтө көп келиши камсыз кылынган.

Элдик сот Афинадагы соттук бийликтин жогорку органы болгон. 30 жашка толгон эркин жарандар элдик судьялардан

Беш жүздүктүн кеңеши

боло алган. Соттун курамына 6000 адам кирип, алар чүчү кулак боюнча шайланган. Жарандык иштерди кароо демейде 200 – 400 судьянын катышуусу менен өтүп, ал эми жазык иштеринде 500 судья катышууга тийиш болгон. Ар бир айкын процесс үчүн судьялар чүчү кулактын натыйжасында тандап алынып, алардын аттары отурум башталганга чейин жашыруун сакталган, бул сот адилеттигинин сатылып кетпестигинин кепилдиги болууга тийиш болгон.

Солондун реформалары (б. з. ч. 6-к аягы) Афинадагы демократиянын өнүгүшүнө чон таасир көрсөткөн. Солон карыздык кулчулукка тыюу салып, бир кезде карызды төлөө үчүн бай жарандарга өтүп кеткен жерлерди дыйкандарга кайтарып берген. Афинанын бардык жарандарын Солон 4 баскычка бөлгөн. Биринчи жана экинчи баскычтарга эң бай жана белгилүү жарандар кирип, алар жогорку мамлекеттик кызматтарга шайлана, согуш убагында атчан аскерлерде кызмат өтөй алган.

Дыйкандар үчүнчү баскычты түзүп, мааниси боюнча орточо мамлекеттик кызматтарды ээлей алган, согуш убагында оор куралдуу аскерлерден болгон. Кедейлер төртүнчү баскычка кирип, алар Элдик чогулушка катыша алган, аскерде женил куралдуу жөө аскерлерди түзгөн. Афинанын бардык жарандары маселелерди талкуулоого катыша алгандыгына карабастан бай жарандар жана ак сөөктөр гана полисти иш жүзүндө башкара алган.

Афинанын демократиясы антика мамлекеттеринин демократиялык түзүлүшүнүн эң өнүккөн, эң калыптанган жана эң өркүндөгөн түрү деп эсептелет. Б. з. ч. V кылымдын ортосунан IV кылымдын ортосуна чейинки (грек-перс согуштары аяктангандан кийин) жүз жылдык афиналык демократиянын алтын кылымы болгон.

Афина өз аталышын кандайча алган?

Шаар өзүнүн байыркы грек кудайы аталышын урматынан алган. Байыркы грек мифтерине ылайык Афина менен Пасей-

дондун ортосунда алардын ичинен кимиси бул шаардын колдоочусу болуп саналаары жөнүндө талаш жүргөн. Бул талашты чечүү үчүн алардын ар бири шаарга белек тартуулайт жана шаарды башкаруучу Кекроп колдоочу болууга ким табыктуу экендигин чечет деген чечим кабыл алынган. Пасейдон шаарга булак белек кылган, бирок андагы суу туздуу болуу менен ичүүгө жараксыз болгон. Ал эми Афина зайтун дарагын белек кылган жана Кекроп ага жеңиш ыйгарган, ал эми шаар аныны урматына аталган.

Афинанын аталышы грекчеден которгондо «гүлдү» билдирген «афон» деген сөздөн келип чыккан башка божомол да бар.

Афинанын пайда болушун археологдор азыркыга чейин так аныктай ала элек. Археологиялык казуулардын натыйжасында бул аймактагы алгачкы отурукташуу неолит доорунда болгондугу, ал эми б. з. ч. 13-кылымда эле бул жерде саясий жана маданий борбор курулгандыгы аныкталган.

Шаар легенда боюнча жергиликтүү тургундарды Крит падышасы Миноско салык төлөө милдетинен бошоткон Тесей тарабынан негизделген деп эсептелет. Ошондой эле бир нече афиналык полистерди бирдиктүү шаарга дал Тессей бириктирген деген пикир бар. Афина өз өнүгүүсүнүн туу чокусун башкаруу тизгинин Перикл өз колуна алган б. з. ч. 5-кылымда башынан кечирген. Дал ошол убакта Акрополь курулуп, ал эми Афина эң маанилүү маданий борбор болуп калган.

Спарта менен узакка созулган согуштардын натыйжасында Афина саясий таасиринен айрылган, бирок мурдагыдай эле маданий өнүгүүнүн борбору бойдон калган. Македония гүлдөп өнүккөндөн кийин Афина саясий бийликтен биротоло ажырап, ал эми б. з. ч. 146-жылы шаар римдик басып алуучуларга өтүп кеткен. Кийин Афина кезеги менен Византия жана Осмон империяларынын бийлигине өтүп турган.

1843-жылы Грецияныны көз карандысыздык үчүн согушунун ийгиликтүү

аяктоосунун натыйжасында Афина грек борбор шаарынын статусун алган жана ошол убактан тартып бул шаардын гүлдөп өнүгүшү башталган.

Биздин убакта Афина зор мегаполис болуп, анын калкы 4 000 000 адамдан ашыкты түзөт.

Афина армиясы

Эң ири полис Афинада 17 ден 59 жашка чейинки курактагы бардык жарандар армияда кызмат өтөөгө тийиш болгон. V к. Афина 30 миңге жакын гоплиттерди чыгара алган, алардын ичинен болжол менен жарымы согушууга толук жарактуу болгон. Он тогуз жашка толо элек жана ардагер болгон, калгандары гарнизондук кызмат өтөгөн. Гоплиттерди коомдун бай катмарларынан тандап алышкан, анткени аскерлер өздөрүн аскердик жарактар менен өздөрү камсыз кылган, ал эми мындай оокаттуу адамдардын гана колунан келген. Бирок атасы согушта өлгөндөр коомдун эсебинен курал-жарактар менен камсыз кылынган.

Афиналыктар «алгачкы дөөпөрөс-түктү» сактаган жана эреже катары сегиз катарга туруу менен согушкан. Алардын

армиясы он бөлүкчөдөн, таксисттерден туруп, алардын ар бири таксиарх башкарган. Бул бөлүкчөлөрдүн ар бири Аттиканын он аймактык бирдигинен алынган. Ар бир таксисттер дөпөрөстөргө бөлүнгөн.

Бардык демократиялык мамлекеттердегидей эле Афинада аскер башчысынын же стратегдин кызматы шайлануучу болгон. Алардын бардыгы ондон -ар бир аймактык бирдикке бирден болгон жана жыл сайын шайланган. Иш жүзүндө демейде армия менен үчөө гана кеткен. Ошондо алардын бири башкы командачыга шайланган же болбосо бардык үчөө армияга кезек боюнча командачылык кылган. Командир биринчи катарда жана буйруктарды бергенден кийин жадагалса стратег да демейде катардын оң четинде турган өз ордун ээлеген.

СПАРТА

Спарта шаары б. з. ч. 10-11-кк пайда болгон. Ал Пелопоннести басып алган жана жергиликтүү ахей калкын баш ийдирген дорий уруулары тарабынан негизделген. Спартаны негиздегенден кийинт дорийликтер өздөрүн спарталыктар деп атап, ахейлерди кулдар – илоттор кылган. Спарта мамлекетинин курамына ыктыярдуу кирген конуштардын тургундарын периэкттер деп атай башташкан.

Б. з. ч. 8-7-кк. Спарта Пелопоннестин түштүк-чыгыш бөлүгүндөгү семиз жерлерин басып алган. Ал жерлер кулдар - илоттор сыяктуу эле мамлекеттик менчик деп жарыяланган. Жерлер тең участкторго бөлүнгөн жана ар бир спарталык үй-бүлө бирден жер участогун жана илоттордун бир нече үй-бүлөсүн алган. Илоттор жер иштеткен жана түшүмдүн болжолдуу жарымын спарталык үй-бүлөнү багууга берген. Илотторду сатууга, сатып алууга же эркиндикке кое берүүгө болбогон. Периэкттер эркин адамдардан болгон, кол өнөрчүлүгүн жана сооданы жасай алган, бирок элдик чогулушка катышуу жана кандайдыр бир кызматты элөө укугу болгон эмес.

Спартада илоттор жана периэкттер

Афина аскерлери

спарталыктардын өздөрүнөн бир нече эсе көп болгон, бирок алар спарталыктардын күчүнөн жана кубатынан коркуп, каршы чыгууга батынган эмес. Муну спарталыктар эң сонун түшүнгөн, ошондуктан күчтүү армиясы бар аскердик мамлекетти түзгөн. Согушка даярдануу алардын башкы иши болуп, аларды башка эч нерсе - илим да, маданият да, искусство да, жадагалса байлык да кызыктырган эмес. Бардык спарталыктар окшош кийим кийип, окшош үйлөрдө жашап, бирдей тамак аш ичкен. Иштин мындай абалы б. зч 6-7-кк. бүтөрүндө жашаган атактуу Ликургдун мыйзамдарында бекитилген.

Спарталыктардын үй-бүлөсүндө туулган бардык эркек балдар мамлекеттин менчиги деп эсептелген. Ымыркайды карыяларга алып келген жана алар бала алсыз деп чечсе же анын кандайдыр-бир денелик кемтиктери болсо өлтүрүп салышкан.

Спарталыктар эң күчтүү жана чаалыкпагандар гана жашоого укуктуу деп эсептеген. Эркек балдарды 30 жашка чыкканда келүүчү жашы жеткенге чейин күчтүн жана чаалыкпастыктын ар кандай сыноолоруна дуушар кылышкан. Ошондон кийин гана элдик чогулушка катыша алган.

Мамлекеттин башында бир убак-

та эки падышанын турушу Спартанын өзгөчөлүктөрүнүн биринде турган. Алар биргелешип башкарып, биринчи дин кызматкерлери катары кызмат кылган жана аскердик лидерлерден болгон. Падышалардын ар бири башкасынын ишине көз салып, мунун өзү бийликтин чечимдеринин ачыктыгын жана адилеттүүлүгүн камсыз кылган. Беш эфирлерден же мыйзамдардын жана каада-салттардын үстүнөн жалпы камкорчулукту жүзөгө ашырган байкоочулардан камкорчулардан турган «министрлер кабинети» королдорго баш ийген. Мыйзам чыгаруу бийлиги аксакалдар кеңешинен туруп, ага эки падыша башчылык кылган. Кеңешке Спартанын 60 жаш курагынан өткөн эң сыйлуу адамдары шайланган.

Салыштырмалуу чакан санына карабастан **Спартанын армиясы** мыкты үйрөтүлгөн жана тартиптүү болгон. Ар бир жоокер женишке же өлүмгө жетүү чечкиндүү болгон - утулуу менен кайтып келүүгө жол берилген эмес жана өмүр боюн унутулгус уят катары саналган. Күйөөлөрүн жана балдарын согушка жөнөтүп жатып аялдар менен энелер аларга: «Калканың менен же анын үстүндө кайтып кел» - деген сөздөр менен аларга калканды салта-

Спарта аскерлери

наттуу тапшырган. Бара-бара согушка дит койгон спарталыктар ээлик кылууларыныны чектерин олуттуу кеңейтип Пелопоннестин көп бөлүгүн басып алган. Афина менен кагылышуудан качуу болбой калган. Пелопоннес согушунда атаандаштык жогорку чекке жеткен жана Афинанын кулашына алып келген. Бирок спарталыктардын баскынчылыгы тургундардын жек көрүүсүн жана массалык көтөрүлүштөрдү пайда кылган, мунун өзү бийликтин бара-бара жумшарышына алып келген. Атайын үйрөтүлгөн аскерлердин саны азайып, бул спарталыктардын болжол менен 30 жылдык эзүүсүнөн кийин Фивалык тургундарга баскынчылардын бийлигин кулатууга мүмкүнчүлүк берген.

Спарталык аскерлердин тайманбастыгы, жан аябастыгы жана женишке умтулуусу - алардын аркасында душмандардын дайыма кол салуусун токтото алган, тааир көрсөтүүнүн чек араларын да кеңейте ал-

ган сапаттар ушулар. Бул чакан мамлекеттин жоокерлери көпминдеген армияларды оңой эле жеңген жана душмандар үчүн даана коркунуч болгон.

Спарталык тарбия

«Спарталык тарбия» түшүнүгү бүткүл дүйнөгө белгилүү. Балдарды тарбиялоодогу гана эмес бүткүл коомду түзүүнүн так ойлонулган жана жөнгө салынган системасы байыркы гректерди чакан мамлекеттин кылымдарга даңкын чыгарган.

Спарталык балдар, байыркы спартадагы (б. з. ч. VIII – IVкк.) эркек балдарды тарбиялоо системасы «агогэ» аталышын алып жүргөн, бул «алып кетүүнү билдирген». Эркек балдарды аскердик –эрдик духунда чоңойтуу артыкчылык деп эсептелген, ошондуктан Спартанын толук укутуу жарандарынын – дорийлердин балдарына гана жайылтылган. Калган бардык «спарталык эмес» балдар үчүн бул система аркылуу өтүү жарандыкты алуунун келечегин ачкан, ошондуктан ата-энелери ар кандай мүмкүнчүлүк болгондо өз баласын тарбиялоого берген. Бул узак баскынчылык жүрүштөрдүн оордугуна жана кыйынчылыктарына чыдоого жөндөмдүү күчтүү армияны түзүүгө арналган мамлекеттик программа болгон. Эркек спарталыктын өмүрү туулгандан тартып, өлгөнгө бул максеттарга баш ийген.

Спартадагы ымыркайлар катуу жыгач бешиктерде чоңойгон. Эркек балдарга жылуу кийим кийгизен эмес. Эрте жаштан баштап аларды кара күч көнүгүүлөрүн жасоого – чуркоого, секирүүгө

Ж. Барбенин «Калкан менен же калканда»картинасынын фрагменти

мажбурлаган. Эркек балдарды 7 жашында үйүнөн тарбиялоо үйлөрүнө алып кетишкен. Бул жерден алардын балалыгы бүткөн. Ысыкта жана эн суук кышкы күндөрдө алар ачык абада машыккан: аскердик көндүмдөргө ээ болгон, куралды пайдаланууга, найза бгытууга үйрөнгөн. Чачын тасырайга кырдырган, баш кийим кийген эмес, жылуу кийим да берилген эмес.

Спарталык уландар аларды өздөрү алып келүүгө тийиш болгон чөптө жана камышта уктаган. Тамак-ашты да тарбиялануучулар өз алдынча - коңшу областтарды тоноо менен табууга тийиш болгон. Мында уруулуктан колго түшүү уят болгон. Ар кандай күнөө жасоо, тентектик, шалаакылык үчүн балдарды катуу жазалашкан – камчы менен сабаган. Спарталыктарда рухтун күчү жана туруктуулук мына ушинтип тарбияланган. Тарбия канчалык катуу болсо, уландар жана бүтүндөй мамлекет үчүн ошончолук жакшы деп эсептелген.

Спартада билим берүү бааланган эмес. Жоокер акылдуу эмес айлакер, митам, жашоого жана жокчулукка ыңгайлашкан болууга тийиш болгон.

Спарталыктарды бала кезинен ашык нерсе жасабоого жана сүйлөөбөөгө үйрөтүшкөн. Кыска жана маңызы боюнча сүйлөй билүү спарталыктардын арасында жогору бааланган. Спарта турган жердин аталышы Лакония боюнча кыска так мисалы катары кептин мындай стили азыркыга чейин кыска так деп аталат.

Александр Македонский Грецияны басып алууга аттанганда Спартага чабаганды жиберген жана ага: «Эгерде мен Пелопоннеске кирсем Спарта жок болот», - деп айтып барууну буруган. Спарталыктар бир сөз менен: «Эгерде!» - деп жооп берген.

18 жашта улан тарбия үйүнөн кеткен. Ошол учурдан тартып ал чачын алдырбай жана сакалын кырдырбай жүрө алган, бирок аскердик машыгууну уланткан. 20 жашында спарталык ирендердин (уландардын) тобуна которулган. Ал эрезеге жеткенинне карабастан 30 жашка чейин мурдагыдай эле тарбиячылардын көз кырында болгон жана аскердик устаттыктагы

өзүнүн көндүмдөрүн өркүндөткөн. Бул куракта спарталыктар үйлөнө, өз үй-бүлөсүн кура алган, бирок баары бир толук бойдон өз бетинче боло алган эмес. Насаатчылык уландарды спарталык тарбиялоонун принциптеринин бири болгон. Тажрыйбалуу эркек жана жоокер жаш жаранды расмий илимге караганда көп нерсеге үйрөтүүгө жөндөмдүү деп эсептелген. Ошондуктан эрезеге жеткен курактагы ар бир спарталык баланы же уланды жарандык жана аскердик каармандыгын өркүндөтүүдө ага жардам берип, өзү менен алып жүргөн.

Спарталык кыздар. Плутарх жазгандай кыздар кара күч машыгууларын ата-энесинин үйүнөн кетпестен жасагандыгынын гана айырмасы болбосо, спарталык кыздарды тарбиялоо эркек балдарды тарбиялаганга окшош болгон. Бирок мында кыздар Спартада тазалыктын үлгүсү болуп, эркек балдардын жана аларга жасаган мамилеси ардактан сыйлагандай, дээрлик мырзалык болгон. сулуулардын көңүл буруусу үчүн уландар гимнастикалык мелдештерде кармашышкан. Жаштык кезинен тартып кыздар өздөрүн коомдун толук баалуу мүчөлөрү, жарандар катары сезип, коомдун иштерине жигердүү катышкан.

Аялдар эркектердин сыйынан пайдаланган, анткени алардын аскер ишине берилүүсүн, алардын мекенчилдигин жана саясий көз караштарын тең бөлүшкөн. Бирок бүткүл коомдук жигердүүлүгү менен спарталык аялдар бардык убакта бүткүл Грецияда өздөрүнүн үй-оокатчылдыгы, чарба жүргүзүү жана үй-бүлө очогун билүүсү менен атагы чыккан.

Спарта жана анын жаштарды тарбиялоо модели дүйнөлүк аскер ишинде чоң из калтырган. Спарталык аскерлердин тартибинин принциптерин өз армиясын түзүүдө Александр Македонский пайдаланган деп эсептелет. Азыркы кездеги жөө аскерлер дал Спартадан башталган.

ГРЕК-ПЕРС СОГУШТАРЫ

Б. з. ч. VI к. аягында Кичи Азиянын гректик шаарларын Персия баш ийдирип жана Эгей деңизинин айрым аралдарын басып алган. Кичи Азиянын шаарларында кол өнөрчүлүк жана соода өнүккөн. Перстер бул эң бай шаарларды тоноп, калкты бүт оорчулугу элдин мойнуна жүктөлгөн зор салыктарды төлөөгө мажбур кылган.

Б. з. ч. 500-ж. персид баскынчыларына Милеттин жана Кичи Азиянын башка грек шаарларынын калкы каршы чыккан.

Көтөрүлүшкө чыккандар Балкан жарым аралынын гректерине жардам жөнүндө өтүнүч менен кайрылган. Грециянын ири мамлекеттеринин ичинен Афина гана жыйырма кеме жиберген. Европалык гректердин колдоосунан айрылган көтөрүлүшкө чыккандар перстердин артыкчылык кылган күчтөрү тарабынан талкаланган. Милет таптакыр талкаланып, анын калкы кулдукка сатылган.

Марафон кармашуусу

Дарий I

Кичи Азиянын гректерин жеңип алгандан кийин перстер бүт Грецияны басып алууну чечкен. Кичинекей, өзүнчө мамлекеттерге бөлүнүп калган өлкө аларга оңой олжо болуп көрүнгөн. Милеттин көтөрүлүшкө

чыккан тургундарына Афинанын жардам көрсөтүүсү Грецияга кол салуу үчүн шылтоо болгон. Падыша Дарий I грек шаарларына «жер жана суу» талабы менен элчилерди жиберген, бул перс каадасы боюнча баш ийиүүнү талап кылууну билдирген.

Перстердин кубаттуулугунан коркуу ушунчалык зор болгондуктан грек шаарларынын көпчүлүгү баш ийүүгө макулдук берген. Бирок Спарта жана Афина баш тарткан.

Б. з. ч. 490-ж. Перстер чоң флот чогулткан жана өз аскерлерин кемелерге отургузуп, Эгей деңизи аркылуу Аттикага жөнөгөн.

Бир катар аралдарды баш ийдирип перстер Афинадан 40 километрдеги Марафон өрөөнүндөгү Аттикага келип түшкөн. Кууш Марафон өрөөнү көп сандаган перс атчандары үчүн пайдасыз болгон. Тажрыйбалуу кол башчы Мильтиад башында турган оор куралданган афиналык аскерлер өрөөндү курчап турган бийиктиктерден

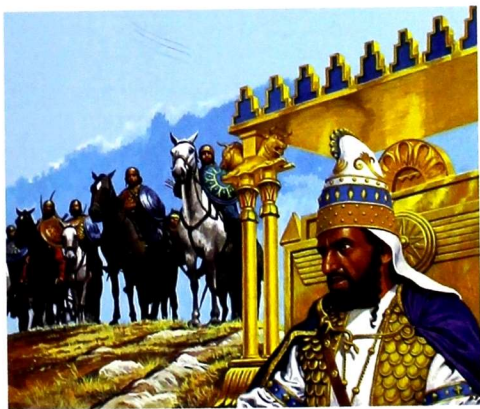
Марафондун алдындагы жеңиштен кийин гректер Афинага чабаган жиберди

Марафондун алдындагы жеңиштен кийин гректер Афинага чабарман жиберген. Шаардын жарандары кабарды күтүүдөн тажаган жана аларга жеңиш жөнүндө кубанычтуу кабарды тезирээк кабарлоо болгон. Жоокер бир да жолу токтобой, бир ууртам суу ичпестен 42 км 195 м чуркап өткөн. Согуш талаасы менен Афинанын ортосундагы аралык ушундай болгон. Аянтка келип ал: «Кубангыла, афиналыктар, биз жеңдик! — деп кыйкырган жана ошол эле жерден дем чыгарбай жыгылган. Биздин күндөрдө 42 км 195 м аралыкка жүгүрүү мелдешти бар, ал марафон чуркоосу деп аталат.

перстерге карай жөнөгөн. Гректер Ата мекенинин коргоону каалоого, анын эркиндигин жана көз карандысыздыгын сактап калууга шыктанган жана алар жан аябай кармашкан. Гректердин жаалына чыдабаган перстер кемелерди көздөй чачыранды чегинген жана Грециядан кеткен.

Ксеркстин жүрүшү

Марафондун алдында жеңилип калган перстер Грецияны басып алуу үмүтүнөн кайткан эмес. Аздан соң Дарий падыша өлгөн. Такка турган анын уулу Ксеркс баш ийбеген гректерге каршы жаны жүрүш үчүн күч жыйнай баштаган.

Ахеменид династиясынан чыккан прес падышасы
Ксеркс

Персия мамлекетинин аскердик күчүн жакшы түшүнгөн гректер жаңы кол салуудан коргонууга даярданган. Өз жерлери жабыр тартышынан корккон жер ээлөөчү ак сөөктөр Афинаны кургактык тарабынан коргоону талап кылган. Афина коомунун соода-кол өнөрчүлүк чөйрөсүнүн өкүлдөрү флотту чыңдоону колдогон. Жол башчы Фемистокл өз ата мекенин «жыгач дубалдар», б. а. кемелер гана сактап калышы мүмкүн деп эсептеген.

Фемистоклдун талабына афиналыктар мурда жарандардын ортосунда бөлүнгөн күмүш кенинен түшкөн кирешелерди жүз аскердик кеме курууга жана афиналык гавандарды чыңдоого пайдаланууну чеч-

кен. Мындан тышкары афиналыктар башка грек мамлекеттерин перстер менен күрөшүү үчүн бирликке биригүүгө түрткөн. Бул бирликтин аскердик күчтөрүн жетектөөнү Спарта өзүнө алган.

Б. з. ч. 480-ж. Перстерге баш ийген бардык өлкөлөрдүн аскерлеринен турган зор армия менен Ксеркс Геллеспонттон (азыркы Дарданелл) өткөн жана кургактыктан түштүктү көздөй жана кемелер менен жээкти бойлой багыт алган. Баскынчылардын зор күчүнө баш ийген грек шаарлары биринин артынан бири перстерге багынган.

Леонид падыша баштаган спарталыктардын жана алардын бирликтештеринин чакан армиясы Фермопиль өткөөлүн ээлеп алган. Перстер эки жолу чабуулга өткөн. Спарталыктар аеосуз эрдик менен согушкан жана душманга оор зыян алып келген. Бирок перстер чыккынчынын жардамы менен кыйгап өткөн чыйыр жолду тапкан жана гректердин ооругунан чыккан. Курчоодо калуу жөнүндө билгенден кийин Леонид күчтөрдү болочоктогу күрөшкө сактап калуу үчүн өз армиясынын көпчүлүк бөлүгүн кое берүүнү чечкен. Үч жүз спарталыктар жана Леонид теңдешсиз курман болуп, кийин ал жерге курман болгон баатырларга арстандын скульптурасы жана: «Жолоочу спарталыктарга биздин өлгөндүгүбүз жөнүндө айтып бар. Өлкөнүн осуяттарына берилген биздин сөөгүбүз бул жерге коюлган», – деген жазуусу бар эстелик коюлган.

Фермопилдеги кармашуудан кийин Орто Грецияга жол ачылган. Перстер Афинага жөнөгөн жана аны өрттөп жиберген. Аялдарды, карыларды жана балдарды күн мурун Пелопоннеске жана Атикадан кууш кысык менен бөлүнгөн Саламин аралына жөнөтүп жиберүүгө мүмкүн болгон.

Гректердин флоту греков Саламин кысыгына токтогон. Пелопоннеске перстердин басып кирүүсүнөн коргонууга умтулган спарталыктар флоттун артка чегинүүсүн колдогон. Бирок Фемистокл алар менен макул болгон эмес. Ал Саламин кысыгынын аскаларынын жана тайыз сууларынын арасында зор перс флоту тез жана

эркин жүрө албай тургандыгын, перстер өз артыкчылыгынан айрылаарын түшүнгөн.

Флотту артка кетирүүнү талап кылган кеме командирлеринин арасында жалгыз калган Фемистокл куулукка барган. Ал перс падышасына анын кубатынан корккон гректер артка чегинүүгө даярданууда жана эгерде Ксеркс буга жолтоо болууну кааласа, алардын жолун торосун деп кабар менен чабаган жиберген. Фемистоклга ишенген Ксеркс өз кемелерине Саламин кысыгына чыгууну буюрган. Гректердин флоту артка кетип, перс кемелери кысыктын эң кууш жерине чыккан. Деңизден соккон шамал кысыкта толкундарга келгенде Фемистокл чабуулга белги берген. Гректердин чакан кемелери перс кемелеринин калактарын сындырып, суунун деңгээлинде кеменин тумшугуна кагылган курч темир шиштер менен алардын капталдарын тешкен. Перстердин чоң жана ийкемсиз кемелери тар мейкиндикте бурула албай тайыз сууга отуруп калган жана аскалардан талкаланган.

Фемистоклду кууп жиберүү

Гректердин перстерди жеңүүсүндө финалык Фемистокл чоң роль ойногон. Көпчүлүк жарандаштары аны өтө сыйлаган, бирок айрымдары ал түзүлгөн жагдайдан пайдалануу менен жеке башкаруучу болуп калат деп корко баштаган. Фемистоклду чыккынчылык кылды деп күнөөлөшкөн жана сыныктардын сотуна беришкен. Бул сот шаарды тирандардын пайда болушунан коргоо үчүн ойлоп табылган. Ар ким улуттук чогулушка керамика идишинин сыныгын алып келген жана ага өз пикири боюнча бийлигинен кыянаттык менен пайдаланган саясатчынын атын чиймелеп жазган. Сыныктарды санашкан. Аты башкалардан көбүрөөк кезиккенди шаардан кууп жиберешкен. Фемистокл да кууп жиберилген. Көптөгөн кылымдардан кийин гана архелогдор ал соттон калган 542 сыныкты тапкан. Эреже боюнча ар бир финалык ысымды өз колу менен жазууга

Саламиндин алдындагы кармашуу (б. з. ч. 480 -жыл)

Б. з. ч. 5-кылымдагы Афинанын байлыгы жана кубаттуулугу Периклдин аркасында жетишилген

тийиш болгонугуна карабастан алардын ичинен 190у бирдей алты кол жазма менен жазылган.

Көптөгөн сыноолордон кийин Фемистокл перс падышасы Артасеркс I жашыруун качып кеткен жана 460-ж. ал жерде өлгөн.

Перикл

Грек-перс согуштарынан кийин Афинадагы башкаруучулардын эң көрүнүктүүсү Перикл болгон. Жарандардын арасында ал мурда өзүнүн мыкты чечендик таланты менен зор беделден пайдаланган жана Афинаны падыша сыяктуу башкарган. Периклдин заманында Афина жөнүндө грек тарыхчысы Фукидид (б. з. ч. 460-400): «Аталышы боюнча демократия, ал эми иш жүзүндө биринчи адамдын үстөмдүгү», – деп жазган. 448 -ж Перикл перс падышасы менен грек-перс согуштарынын бүтүүсүнө алып келген тынчтык келишимин түзгөн. Перстер Кичи Азиядагы деңиз жээгиндеги грек шаарларынын эркиндигин тааныган, алардын кемелеринин Эгей деңизинде сүзүп жүрүүсүнө тыюу салган, ал эми өз

кезегинде Афина Персиянын Кипрге, Египетке жана Кичи Азиянын ички аймактарына үстөмдүк кылуусун тааныган.

Үч жылдан кийин Перикл отуз жылдык мөөнөткө Спарта менен тынчтык жөнүндө макулдашууга жетишкен, Афина материктик Грецияга андан ары дооматтарынан баш тарткан, Спарта алардын деңиздеги артыкчылыгын тааныган. Ошону менен Афинанын жана Афина деңиз бирлигинин Грециянын деңиз мейкиндиктериндеги үстөмдүгү бекитилген.

Бул келишим түзүлгөндөн кийин Перикл ички жана тышкы саясий реформаларга киришкен. Ал ареопагы (Жогорку сот органы) бийликтен четтетип, шаар тургундарынын кедей катмарларынын өкүлдөрүн соттук кызматтарды аткарууга жол берип, флотту чыңдаган жана Афинаны андан кыйла кубаттуу деңиз күчүнө айландырган.

Өз башкаруу жылдарында Перикл бүткүл Грециядан чыгаан сүрөтчүлөрдү, окумуштууларды, философторду Афинага чогулткан жана Атиканын борбор шаарын Элладанын агартуу жана маданият борборуна айландырган.

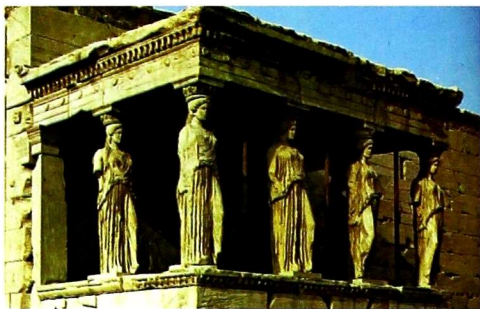
ПЕРСТЕРДИ КУУП ЖИБЕРГЕНДЕН КИЙИНКИ ГРЕЦИЯ

Персид падышачылыгы менен күрөшүүдөгү жеңиш үчүн бир нече ондогон полистер биригишкен. Делос аралында жалпы казынасы, флоту жана армиясы бар Афина деңиз бирлиги пайда болгон. Перстерди жеңгенден кийин бирликтин зарылдыгы жок болгон. Көпчүлүк мамлекеттер эми ага катышууну каалаган эмес, анткени бирликтик казынага көп акча берүү зарыл болгон. Андан тышкары афиналыктар бул казынаны өз менчиги катары тескей баштаган. Алар аны Делостон өз шаарына которгон жана андан жергиликтүү муктаждыктарга көп сарптаган.

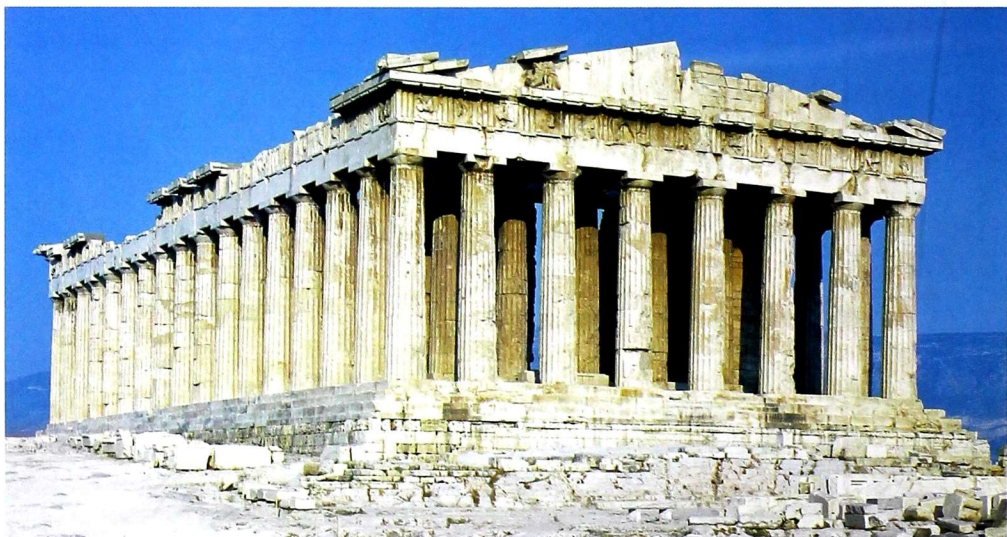
Көпчүлүк полистер бирликтен чыгууга аракеттенген, бирок афиналыктар аларды күч менен кармап турган. Бирликтик казынаны пайдалануунун, перстерден басып алынган кулдардын көп санынын жана Лавриондун кендеринен күмүш казып алуунун аркасында Афина Балкандагы эң бай мамлекеттен болуп калган. Каражаттардын көпчүлүк бөлүгү перс армиясынын талап-тоноосунан кийин шаарды калыбына келтирүүгө кеткен. Натыйжада шаар

калбына гана келтирилбестен Грециядагы эң кооз жана бай болуп калган.

Акрополь – ага көптөгөн айкелер жана храмдар тургузулган шаардын борбордук дөңсөсү Афинанын сыймыгы болгон. Алардын эң негизгиси - Афина кудай аялдын храмы Парфенон. Диний майрамдардын убагында бардык жүрүштөр сөзсүз аны көздөй барган. Эрехтейон храмы өтө өзгөчө болгон. Тирөөчтөрдүн ордуна анын чатырын аялдардын айкелдери - кариатиддер тиреп турган. Дагы бир храм

Эрехтейон храмы

Афинадагы Парфенон храмы

канатсыз Никага арналган. Ника - жеништин кудай аялы демейде канаттуу чагылдырылган. Перстерди өздөрүнүн жеңгендигине менменсинген афиналыктар аны өз шаарынан эч качан учуп ктпеши үчүн канатсыз кылып чагылдырууну чечкен. Акрополду кооздогон айкелдерин арасында скульптор Фидий жасаган согушчул Афинанын айкели өзгөчөлөнүп турат. Айкелдин жыгач негизи пил сөөгүнөн жасалган пластинкалар менен жабылган. Баалуу таштар көз катары кызмат кылган. Туулга, найзанын учу жана калкан алтын менен капталган. Кемелер афиналык гавандарга жакын сүзүп келгенде алар алыстан бул айкелдин найзасынын жана туулгасынан чагылдырган күндүн шооласын көрүшкөн. Тилекке каршы, биздин күндөргө чейин сакталып калган эмес. Замандаштары Акрополдун ансамблине ушунчалык суктангандыктан аны «кудайлар жашаган жер», деп аташкан.

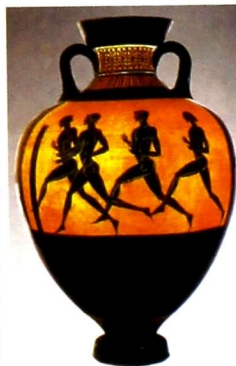

Согушчул Афина

Ошол убактагы искусствонун кайсы эстеликтери бизге чейин жетти?

Парфенон жана дүйнөлүк маанидеги башка архитектуралык курулмалары менен катар ошол замандан көптөгөн баа жеткис скульптуралар, эң сонун керамикалар жана искусствонун башка буюмдары сакталып калган. Топурак идиштердеги сүрөттөр грек мифологиясынын эпизодуна же ошол убактагы тарыхый окуяларга спорттук жетишкендиктерге, бийлерге, гректердин күнүмдүк жашоосунун көрүнүштөрүнө арналган.

Кудайлардын, мифологиялык баатырлардын мамлекеттин чыгаан ишмерлеринин, философтордун айкелдери менен бюсттары олимп мелдештеринин жеңүүчүлөрүнүн скульптуралык портреттери кенири храмдардын залдарын кооздоп турган. Аларды ак мрамордон чегнишкен же колодон куйган. Афиналык коомдо кабыл алынган адеп эрежелерине ылайык кудайларды жылаңач чагылдыруу, ал эми кудай аялдарды анын тескерисинче кийимчен чагылдыруу керек болгон. Бизди өзүнүн түбөлүк кооздугу менен дайыма таң калтырган бул скульптуралар боюнча гректер кандай жогорку анатомиялык билимдерге ээ болгондугу, алар адам денесинин түзүлүшүн жана анын булчун системасын канчалык так бергендиги жөнүндө айтууга болот.

Байыркы Грециянын искусствосу

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯДАГЫ ЧАРБАЧЫЛЫК ИШ

Грециянын аймагынын 1/5 бөлүгү гана дыйканчылык үчүн жарактуу келип, жер кыртышы таштак, ал эми климаты кургак болгон. Мунун баарына карабастан байыркы гректер талааларды сугаруу үчүн каналдарды мүмкүн болгон жердин ар бир кичине жерди берилип иштеткен. Жүзүм, зайтун багы, буудай жана арпа эң жайылтылган айыл чарба өсүмдүктөрү болгон.

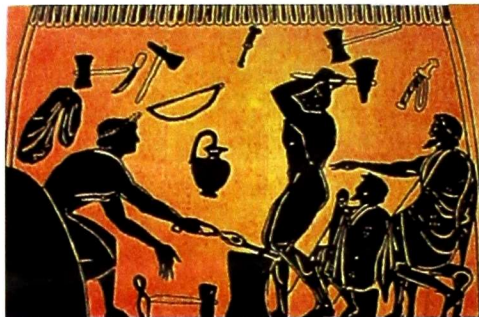
Афина гректерге зайтун багын белек кылат

Зайтун дарагын гректер Афина кудай аялдын белеги, ал эми шарапты Дионис кудайдын белеги деп эсептеген. Шарап жана зайтун майы тышкы сооданын негизги азыктары болуп, аларды Жакынкы Чыгышка, Сирияга, Палестинага, Египетке, Финикияга жана көптөгөн башка мамлекеттерге жөнөтүп турушкан. Гректерде дыйканчылыкта иштөө кол өнөрчүлүктө иштөөдөн кыйла жогору бааланган. Өз ишинен байлык топтогон кол өнөрчүлөр менен соодагерлер жер сатып алууга умтулган жана мындан кийин гана өздөрүн полистин тең укуктуу жарандары деп эсептеген.

Дыйканчылык менен катар мал багуу өтө өнүккөн. Байыркы гректер уйларды, букаларды, койлорду, эчкилерди, канаттууларды, чочколорду баккан. Үй жаныбарлары үчүн аларды сууктан жана

жаандан сактаган бастырмаларды жана короолорду курушкан, бир жаныбар ооруп калары менен башкаларына жукпашы үчүн өзүнчө короого чыгарышкан. Уйлар менен койлорду тоо беттерине, ал эми чочколорду токойлордо жайган. Байыркы Грецияда балык уулоо да өнүккөн.

Кол өнөрчү болуу ардактуу эмес, бирок кыйла пайдалуу иш деп эсептелген. Байып кеткен кол өнөрчүлөр устаканаларды уюштуруп, аларда кулдар эмгектенген, ал эми кулдардын үстүнөн башкаруучуну коюп, башкача айтканда кол өнөрчүлөрдүн өздөрү өндүрүштөн толугу менен четтеген. Чопочулук, усталык, кол өнөрчүлүк, жыгач иштетүү, кийим жана бут кийим, үй эмеректерин өндүрүү жана буга окшогон иштер кыйла өнүккөн.

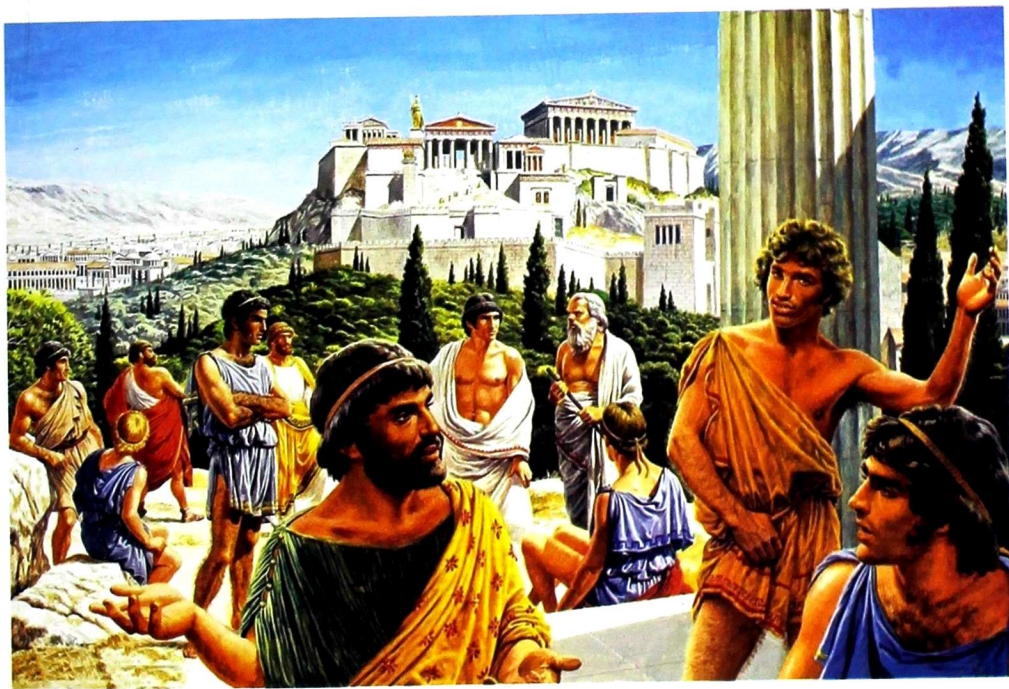

Темир усталар. Кара фигура стилиндеги карападагы сүрөт

Карапаны кооздоп жаткан кыз
Кызыл фигуралуу стилдеги карападагы сүрөт

БАЙЫРКЫ ГРЕКТЕР ЭМНЕ КИЙГЕН?

Грек костюму бир караганда гана жөнөкөй жана табигый болуп көрүнөт. Кездеменин бир нече кесиндиси бүктөө жана денесин тегерете ороп алуудан жөнөкөй эмне бар? Бирок иш жүзүндө аларды жасалгалоо, бөртмөлөө бир эле буюмду кийип жүрүүнүн ар кандай түрү бүтүндөй өнөр болуп, ал үй-бүлөдө тарбияланган жана сыпаалыктын бир бөлүгү деп эсептелген.

Грекер кездеменин кесиндилерин жөн гана пайдаланбастан дененин өлчөмү боюнча костюм тигүүнү салыштырмалуу эрте баштаган. Дорийлер жүн кездемелерин өздөрү менен алып келип, алар азадан соң кендир кездемелерин сүрүп чыккан. Аларды кызыл, сыя көк, сары жана көгүш түстөргө боегон. Тагаал ар түстүү сүрөттөр башка жиптер менен согуунун жардамы менен же болбосо кездемени саймалоо менен жетишилген. Кийимдердин жээктерине жана орнаменттеги геометриялык оюуларды коюп, ал эми тулкуларына жылдыздарды, жалбы-

рактарды, гүлдөрдү, жаныбарлардын жана кудайлардын турпатын, аңчылык көрүнүштөрүн жана кармашууларды саймалап түшүргөн. Эрте мезгилде эллиндер ири сүрөттүү кездемелерге артыкчылык берген. Бирок б. з. ч. V–IV кк. чегинде көбүнчө этектери ак же күрөң түстү сары, кызыл же болбосо көгүш түстөгү жээк жана тармалданган – үзүл-кесил сызыктар түрүндөгү кооздугу – меандры бар бир түстүү кийимдер үстөмдүк кыла баштаган.

Эркектердин кийими

Байыркы Грециядагы эллиндердин эркек кийимдери жөнөкөйлүгү менен айырмаланган. Анын негизги буюму **хитон** – бир тарабынан кол үчүн тешиги бар ал эми башка жагынан ийинге бүчү же төөногүч менен бекитилген, сейрек учурда тигилген кездеменин кесиндиси болгон. Перстер менен согуштарга чейин белди бекем бууш ка-

Хитон

был алынган. Куур хитондун этегин көтөрүү жана аны керктүү узундукта кылуу үчүн кызмат кылган. Иондуктар этеги согончокко жеткен хитон кийген, ал эми дорийлер кыска тизеге чейинки варианты артык көргөн. Кийинчерээк мода өзгөрүп, жадакалса афиналыктар кыскартылган дорий вариантына өткөн. Кулдар үчүн хитондор оң ийни ачык бойдон калгандыгы

Хламида

Гректер жылаңайлак көп баскан. Арчындамалар эн жайылтылган бут кийим болгон, бирок калың тери таманы бар чыныгы чокойлор да, балтырдын ортосуна чейин жеткен жана асты жагынан курлар менен боолонгон булгаары өтүктөр да болгон. Бул калың бут кийимди көбүнчө атта жүрүү үчүн пайдаланышкан.

менен айырмаланган. Хитондун үстүнө кеңири плащты (суулук) - гиматийди же **гиматионду** кийишкен. Анын бир ыптасы сол ийиндин төмөн жагындагы төшкө бекитилген, андан кийин кездеме аркага салынган. Узун плащ-гиматийден тышкары кыска плащ – хламида болгон, аны моюнга бүчү менен бекитилген. Хламиданы аңчылыктын убагында, жолдо жана согушта кийишкен. Афинада ал уландарга гана, ал эми Спартада эрезеге жеткен жарандарга да таандык болгон. Шаарларда баш кийим кийүү болгон эмес. Айыл жеринде же жолдо болсо күндөн бөртмөсү жок кичинекей кийиз баш кийимдин – пилостун же болбосо кийизден же самандан жасалган жазы бөртмөлүү шляпалар менен коргонушкан.

Гиматион

Байыркы гректердин аял кийимдери

Байыркы Грециянынын аялдары эркектердикиндей жөнөкөй кийимдерди кийишкен костюмдарга айландыруунун ондогон ыкмаларын билген. **Туника** – жумшак, бирок оор жүн кездемесинен тигилген хитондун бир түрү согончокко жетип турган. Демейде аны түстүү жээги ак кездемеден тиккен. Туниканы бел курчоо менен курчаган, ал көп ыкмалар менен жасалгаланган бүктөмдөрдү кармап турган. Алар крахмалдын жана үтүктүн жардамы менен жакшылап басылган. Кыздар бел боону белине, күйөөлүү аялдар төшүнүн астына тагынган. Бут дээрлик жылаңач болуп көрүнүшү үчүн арчындамалардын боосун байлоону билүү чыныгы чеберчилик деп эсептелген. Үйүнөн чыккан кезде аялдар туниканын үстүнө анын үстүн башка жамынгандай гиматийди жамынган. Классикалык доордо айырмаланып турган кара же кызыл жээги бар ак жана күлгүн түстөр болгон. Вазалардагы сүрөттөр күрөн топурактан жасалган фигуралар гиматийди кийип жүрүүнүн сансыз көп варианттарын көрсөткөн. Каалаганда эллин аял аба ырайы ысык болгон

до чыканагынан бүктөлгөн колдору менен аркасына салган моюн орогуч болуп калган. Бирок каалаганда эллин аял фива модасы жадалса бетинин бир бөлүгү жабылып калгандай ага бүтүндөйүнөн оронуп алган. Грек аялдары демейде көгүш түстөгү логостун жалбырагы түрүндөгү желпинчтерди да билген.

Туниканын кабаттаган
Гиматий

Гректердин кеңири кийими турпатты моделдештирүү боюнча ар канай амалдар үчүн чон мейкиндик берген. Туниканын астына жамбаштары жумуру ал эми төшү тирсийип турушу үчүн кездемеден атайын жаздыкчалар кошо тигилген. Торсойгон курсагын кеңир кездеменин тилкеси менен бекем тартып алууга мүмкүн болгон. Байыркы Грециянын узун бойлуу аялдары таманы өтө жука, ал эми бою кыскасы тескерисинче бийик такалуу бут кийимдерди кийген.

Байыркы Грециянын чач жасалгалары

Грек фрескаларда жана вазаларда тартылган грек чач жасалгалары өзүнүн ар түрдүүлүгү менен таң калтырган. Эллин эркектери алдыга чыгып турган жана оозунун тегерегин ачык калтырган, чыкыйларынан жаактарына кеткен узун калың сакалдарды өстүргөн. Сакалды көбүнчө тармалдашкан же төмөн көздөй таралып тургандай кыркышкан. Чачтарды кыркпоону, жакшылап тармалдоону жана өрүүнү артык көрүшкөн. Уландар чачтарын крит модасы боюнча тутамга бөлгөн жана узундугу дээрлик чыканакка жеткен.

Калың сакал кайраттуулуктун белгиси деп эсептелген. Греко-перс согушунан кийин анча-мынча кыскарта башташкан ал эми Александра Македонскийдин убагынан тартып таптакыр кырына башташкан. Андан калса устара эллиндерге микена мезгилинен тартып белгилүү болгон афиналык айрым моданы куугандар Периклдын убагында эле жарандаштарынын шылдынына дуушар болуп чачтарын кырдырган же искектеген.

Узун чачтар Байыркы Грецияда узак убакыт ак сөөктүк деп эсептелген. Б. з. ч. IV к. карата эркектер чачтарын башын тегерете табигый тармалданып турушу үчүн салыштырмалуу кыска кырктыра баштаган. Узун гимназияга жана палестрага барып, кыска чач жасалгасы милдеттүү болгон, Узун саамай балдарга гана калтырылган. Кийин болсо алар жаран болуп калганда ар кандай узундукту өзү тандап алышы мүмүн болгон жана көбүнчө орточо токтогон.

Байыркы Грециянын аялдарынын чач жасалгаларынын түрлөрүнүн саны көп. Бирок аларда перстер менен согуштардан кийин чыгыштык көлөмдүүлүктөн ажыраган. Чачтарды желкеге байлап, артынан кыркып жана баштыкка окшош же тор сыяктуу жашыра жогору карай тарай жана тасма же чамбар түрүндө бир нече түйүмгө беките башташкан. Спартада кызар узун чачтарын өргөн эмес, бирок үйлөнүү алардын башын кырып салышкан. Тармалдоо үчүн кыпчыгычтарды пайдаланышкан. Чачтардын агартышкан жана өсүмдүк заттар аркылуу алтын сымал түскө боешкон. Ак саамайлар ойдогудай болгон, бирок андайга сейрек жетишилген. Мода кууган аялдардын көпчүлүгү сары түстүн тигил же бул түсү менен канааттанууга туура келген.

Афинада а жерде чачты кыркуу жана боеу гана эмес жыпар жыттандырган чач тарачтар көп болгон, андан тышкары чач кеп жасай же чач жасалгасына жасалма саамайларды беките алышкан. Аялдар калың тармал чачтары менен атагы чысеан Спартадан тышкары **башкалардын чачтары** бүткүл Греция боюнча өтүмдүү товар болгон.

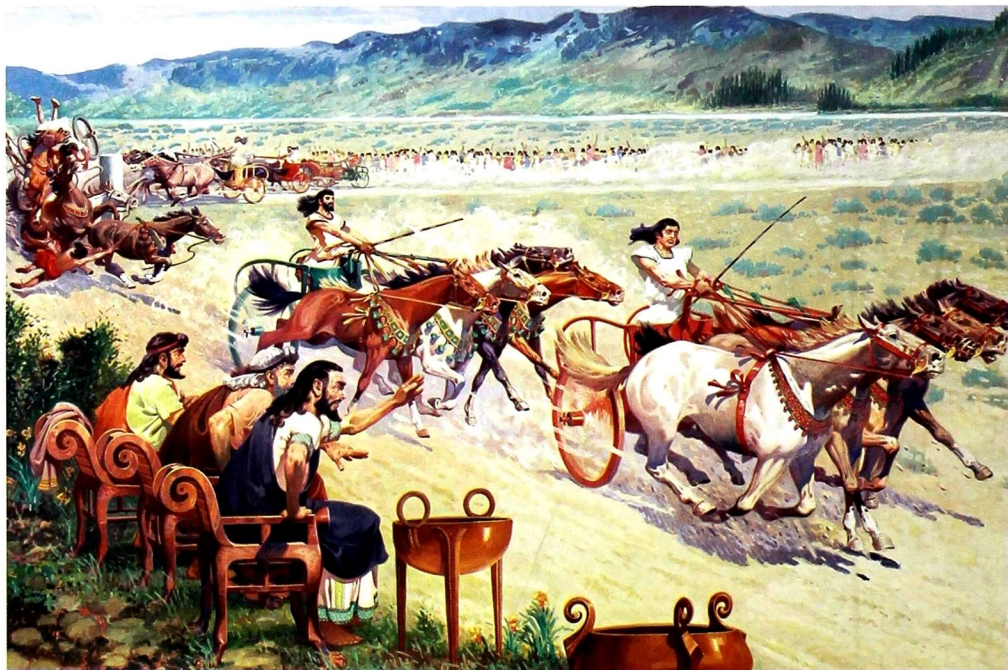
ОЛИМП ОЮНДАРЫ

Байыркы гректик легендасына ылайык алгачкы Олимп оюндары Пелопоннес жарым аралындагы Олимпиада Кронос кудайынын убагында болуп өткөн. Гректер алардын жашоосундагы башка көптөгөн нерселердей эле Олимп оюндары кудайлардын аркасында пайда болгондугуна ишенген. Андан кийин оюндар көптөгөн жүз жылдыктарда өткөрүлгөн эмес жана б. з. ч. 776-ж. Элиданын падышасы Ифит тарабынан гана кайра жаралган.

Олимп оюндары жайкы узак күндөн кийин биринчи толгон айда төрт жылда бир жолу өткөрүлгөн жана беш күнгө улантылган. Адатта оюндар Гекатомбеон айына туура келген жана ал айда Грециянын бүткүл аймагы боюнча ыйык элдешүү белгиленген. Оюндарга таза кандуу эллиндер гана катыша алаган, кийин аларга римдиктер кошулуп, калган элдер оюндарды көрө алышкан. Аялдарга оюндарга каты-

шууга жана көрүүгө тыюу салынган, бирок алар эгерде оюндарга алардын атынан эки дөңгөлөктүү арабалар катышса, сыртынан чемпион болуп кала алган.

Олимп оюндарына ар кайсы шаарлардан жана мамлекеттерден келген катышуучулар алар башталганга чейин 30 күн калганда Олимпия гимназиясына келүүгө жана өз чеберчилигин калыстарга көрсөтүүгө тийиш болгон. Андан тышкары спортчулар өздөрү он айдын ичинде оюндарга даярдангандыгын далилдөөгө жана мындайга Зевстин айкелинин алдында ант берүүгө тийиш болгон. Калыстар эмне үчүн өз чечимин кабыл алгандыгын эч кимге түшүндүрбөөгө ант берген. Кээде алардын чечими чынында эле бизге таң калычтуу болуп көрүнүшү мүмкүн. Мисалы, чабандес ат үстүнөн жыгылып калды, бирок ал марага биринчи болуп келди. Калыстар жыгылып калган чабандес же-

Олимп оюндары, эки дөңгөлөктүү араба менен жарышуу

нүүчү болот. Анткени анын аты эн мыкты деп чечти.

Эгерде спортчулар алдоого батынса, бети ачылып калса аларга ири акчалай айып салынган. Тартип бузуучудан алынган акчага айкел коюлуп, анын негизине тартып бузгандын аты жана анын жосунун маңызы чегип жазылган. Мындай айкелдердин алгачкыларынын бири фессалиялык балбан Эвполду чагылдырган, ал мушташта алар менен мелдешүүгө тийиш болгон үч каршылашын сатып алган. Анын өзү жана сатып алууга макулдук берген каршылаштары жазаланган.

Болжол менен б. з. ч. 472-ж. Чейин бардык мелдештер бир күндө өткөн, ал эми калган күндөрдө диний каадалар, кудайларга курмандык чалуулар, женүүчүлөрдүн урматына майрамдар өткөрүлгөн. Кийин мелдештер оюндардын бардык күндөрүнө бөлүштүрүлгөн.

Спорттук мелдештердин Байыркы Грек Олимп оюндарындагы түрлөрү:

- 192 м чуркоо;
- 384 м чуркоо;
- 1344 м чуркоо;
- 384 м толук курал менен чуркоо ;
- бокс;

- бетме бет кармашуу (панкратион);
- күрөш;
- спорттун беш түрү (192 м чуркоо, диск ыргытуу, найза ыргытуу, секирүү, күрөш);

- ат чабыш (ар кандай убакта – квалдриг жарышы, ат чабыш, эки дөңгөлөктүү арабалардын жарышы).

Олимп оюндарынын женүүчүлөрү жапайы зайтундун чамбары менен сыйланып, коло үч буттуу секиге чыгарылып, колдоруна пальма бутагын беришкен. Олимп оюндарынын женүүчүсү өтө ардактуу деп эсептелген, алар өз шаарларында женилдиктерди жана артыкчылыктарды акчалай сыйлыктарды беришкен.

Олимп оюндарына 4-к. император Феодосий тарабынан тыюу салынган. Олимп оюндары 1896-жылы гана кайра жаралган. Ошондон бери бул жерде байыркы убактагыдай эле күндүн нурунан олимп оту тутандырылат жана факель кармаган жөө күлүктөр аны кезектеги олимпиаданын шаарына алып барат.

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯНЫН МИФТЕРИ

Байыркы гректердин жашоосуна алардын ынанимдары, каадалары чон таасир берет. Гректер кудайлардын эрки боюнча согуштар башталат жана бүтөт, күн сайын күн чыгат, кыштын кийин жаратылыш ойгонот, түшүм бышат жана башка көп нерселер болот деп эсептеген. Диний көз караш алардын жашоосу менен ажырагыс байланышкан. Жаратылыштын көпчүлүк кубулуштарын түшүндүрүү үчүн гректер кудайлардын көрүстөнүн ойлоп тапкан жана аларды Байыркы Грециянын түндүгүндөгү Олимп тоосуна жайгаштырган.

Грек мифологиясы ооздон оозго, муундан-муунга өтүп бир нече кылымдын ичинде калыптанган. Бизге мифтер Гесиод-

дун жана Гомердин поэзиясында, ошондой эле грек драматургдары Эсхилдин, Софоклдин, Еврипиддин жана башкалардын чыгармаларында жеткен. Мына ошондуктан аларды ар кайсы булактардан чогултууга туура келген.

Мифти жазуучулар Грецияда б. з. ч. 4-кылымга жакын пайда болгон. Аларга софист Гипсий, гераклейлик Геродот, понтийлик Гераклит жана башка көптөгөндөр кирет. М., самойдук Дионисий генеалогиялык таблица түзгөн жана трагедиялык мифтерди иликтеген.

Байыркы Грециянын мифтери боюнча байыркы тургундар элестеткен дүйнөнүн көрүнүшүн түзүүгө болот. Алсак грек

Зевс

Гера

дын) каардуу балдары ээлеп турган. Бул кейипкерлерден гректер дүйнөдө тартип орноткон жана Ааламдын ээси болуп калган Чагылган чачкан жана Булуттарды айдаган Зевс (Диас) тарабынана баш ийдирилген жаратылыштын табигый күчтөрүн көргөн.

Адегенде түбөлүктүү, чексиз, караңгы Хаос гана болуп, анда дүйнөнүн жашоосунун булагы болгон: баары – бүткүл дүйнө да өлбөс кудайлар да, анда жашагандардын баарына өмүр берген жана баарын жандандырган улуу күч Жер – Гея кудай аял да, Сүйүү – Эрос Хаостон чон келип чыккан.

Посейдон

Жердин алдындагы тереңде карангы Таргар түбөлүк карангылыкка жык толгон коркунучтуу түпсүздүк туулган. Дүйнөнү жаратып жатып Хаос Түбөлүк карангылыкты Эребди жана карангы Түндү – Никтаны жараткан. Ал эми Түндөн жана Карангылыктан түбөлүк Жарык – Эфир жана кубанычтуу жарык Күн Гемера (Имера) келип чыккан. Жарык бүт дүйнөгө тараган жана түн менен күн бири- бирин алмаштыра баштаган.

Кубаттуу, мээримдүү Гея чексиз көк Асманды – Уранды жаратып, ал бүткүл дүйнөгө падышалык кылып Жердин үстүнө бой таштаган. Жер жараткан бийик Тоолор менменсинип ага көтөрүлгөн жана түбөлүк шарпылдап деңиз кеңири ташып турган

Байыркы гректердин көз алдында Олимп кудайлары ортосундагы мамиле-

32 мифологиясына ылайык дүйнөнү чон жаныбарлар жана дөөлөр - жалгыз көздүү циклоптор (киклоптор) жана зор Титандар – Жердин (Геянын) жана Асмандын (Уран-

Аполлон

лер адамдардын ортосундагы мамилелерди эске салган: алар урушуп жана элдешип, адамдардын жашоосуна көз арткан жана кийлигишкен, таарынышкан, согуштарга катышкан, кубанышкан, көңүл ачкан жана сүйүшкөн. Кудайлардын ар бири, жашоонун айкын чөйрөсүнө жооп берген белгилүү бир иши болгон.

1. **Зевс (Диас)** – асмандын өкүмдары, кудайлардын жана адамдардын атасы.

2. **Гера (Ира)** – Зевстин жубайы, үй-бүлөнүн колдоочусу.

3. **Посейдон** – деңиздердин ээси.

4. **Гестия (Эстия)** – үй-бүлө очогуунун коргоочусу.

5. **Деметра (Димитра)** – дыйкандардын кудайы.

6. **Аполлон** – жарыктын жана музыканын кудайы.

7. **Афина** – акылмандыктын кудайы..

8. **Гермес (Эрмис)** – соода кудайы.

Жана кудайлардын кабарчысы.

9. **Гефест (Ифестос)** – от кудайы.

10. **Афродита** – сулуулук кудайы.

11. **Арес (Арис)** – согуш кудайы.

12. **Артемида** – аңчылык кудайы.

Гректер аларда кудайлардын куулу-

гу, көрөлбастыгы жана жүзү каралыгы келекеленген ар кандай легендаларды да ойлоп тапкан. Алар кудайлар дайыма жакын жүргөндүгүнө жана адамдардын жашоосуна көз салаарына ишенген.

Мифтерде кудайларды келекелеп, гректер алардын каарын калуудан коркон, ошондуктан ар кандай белгилүү же анча белгилүү эмес окуялардын алдында курмандык чалышкан. Согуш башталардын алдында согуш кудайы Ареске курмандык чалышып, түшүмдүүлүктүн кудайы Деметранын жана анын кызы Персефонанын урматына ар бир күздө атайын кийим кийип оюн көрсөтүшкөн, Аполондун урматына Делос аралында жана Дельфада оюндарды өткөрүшкөн, жаш кыздар андан сүйүү жана бактылуу нике сурап Афродитага курмандык чалышкан. Гректер курмандык чалуулар, атайын кийим кийип оюн коюу жана оюндар кудайлардын каарын жумшартууга жана ар кандай күнөөлөрдөн арылууга жардам берээрине ишенген.

Деметра

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯДАГЫ ЖАЗУУ

3 жана 2 миң жылдыктардын чегинде Крит аралында иероглифтик жазуу пайда болгон. 2 миң жылдыктын ортосунда аны сап менен жазуу сүрүп чыгарган. Аралды дорий уруулары басып алгандан кийин крит жазуусу жок болгон тжана окумуштуулар аны азыркыга чейин чечмелей албай келүүдө.

Гректердин өз жазуусу болжол менен б. з. ч. 9-8-кк пайда болуп, балким ал финикия жазуусунун негизинде түзүлсө керек. Грек жазуусунун эң байыркы табылган үлгүлөрү б. з. ч. 8-7кк. даталанат. Грек алфавитинин ар бир символу бир тамганы билдирген, айрым символдор үндүүлөрдү белгилөө үчүн да пайда болгон.

«Алфавит» деген сөздүн өзүнүн тамыры Байыркы Грецияга кетет, бирок мында финикиялык «алеф» жана «бета» деген сөздөрдүн айкалышы болуп саналат. «Алеф» финикийче бука, «бета» үй дегенди билдирет. Финикиялык алфавиттин алгачкы тамгалары ушундай аталган, анткени алардын негизинде буканы жана үйдү чагылдырган египеттик иероглифтер жаткан.

Байыркы грек тилинде «бета» тамгасы эми «вита» деп алаып калган – бизге көндүм болуп калган «алфавит» деген сөз айкашы ушундан чыккан.

Байыркы грек тилинен жазуунун чыгыштык жана батыштык түрлөрүн бөлүп

көрсөтүүгө болот. Чыгыш-грек жазуусу классикалык байыркы грек жазуусунун, ошондой эле византиялык, коптдук, кириллицалык, армян жазууларынын негизи болуп калган. Батыш-грек жазуусу кийин этрусс, латын жана байыркы герман болуп кайра жаралган.

Б. з. ч. 5–4-кк грек алфавити 27 тамгадан турган. Адегенде ташка, металл, топурактан жасалган буюмдарда жазышкан, б. зч 4-кылымда Грецияда папирус пайда болгон, б. з. ч. 2-кылымда пергамент – жаныбарлардын терисинен жазуу үчүн материал ойлоп табылган. Пергаментке боектор жана кыл калемдер менен жазышкан. Байыркы грек китептери папирустун же пергаменттин чапталган барактарынын орому болгон. Оромдорду түтүктөй орошкон жана цилиндр кутуларында же атайын идиштерде сакташкан.

Латын тилиндей эле байыркы грек тили европалык, орус, анын ичинде кыргыз лексикасына таасир тийгизген. Бүгүн кроват, лента, космос, хроника, программа, гимн, дельфин, карта, кино, килограмм, лицей, магнит, математика, техника, укус, эпос жана башка сөздөрдүн теги грекчеден чыккандыгына ишенүү кыйын.

Грек жазуусу

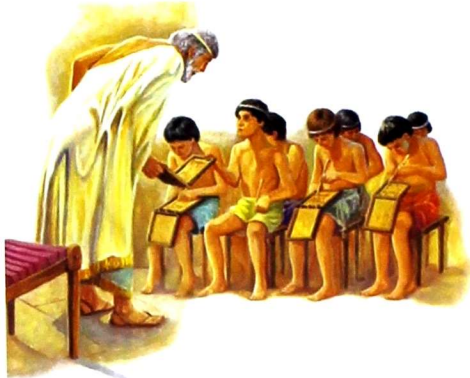
ГРЕЦИЯДА БАЛДАРГА БИЛИМ БЕРҮҮ

Грецияда эбак убактан бери эле балдарга билим берүүгө чоң көңүл бурулган. Гректер адамды акылдуу жана ден соолугу чын, дене бою жакшы өнүккөн, дененин келишимдүүлүгү жана адеп-ахлактык жакшы иштери айкалышып тургандай тарбиялоого умтулган. Б. з. ч. V к эле эркин афиналыктардын арасында сабатсыз адамдар болгон эмес, ал эми окутуу үйдөн мектептерге өткөн.

Scole – «мектеп» деген грек сөзү бош убакыт, эс алуу, колу боштук дегенди билдирет. Бирок бул бош убакытта кол бошогон эмес – ал жумуштан бош убакыттагы философиялык маектешүүлөрдү билдирген. Бара – бара философтордун туруктуу окуучулары пайда болгон жана бул түшүнүк окуу процессин билдирип калган. Ал эми балдарды окутуу үчүн атайын жайлардын зарылдыгы келип чыкканда аларды бул салтка жараша «жыйындар», ал эми азыр мектептер деп атай баштаган.

Жети жылдан кийин эркек балдар энесинин жана эмизүүчүсүнүн колунан атасынын жана педагог-кулдун камкорчулугуна өткөрүлүп берилип, ал эркек баланын тарбияланышына көз салган жана аны мектепке коштоп жүргөн (грекчеден котргондо «педагог» деген сөз «жаш баланы коштоп жүрүүчү» дегенди билдирет). Мектепте балдар үч мугалим окуткан. Биринчиси сабатчы деп аталган. Ал сабатка, эсепке жана жазууга үйрөтүп, окуучулар менен Гомердин поэмаларын жана Эзоптун тамсилдерин окуган. Дептердин ордуна мектеп окуучулары диптих деп аталгандарды – бир тарабынан бири-бирине китептей же мукабадай ачылган тактайчалардан пайдаланган. Ички бети мом менен сүртүлүп, ага стил (металл таякча) менен тамгалар жана цифралар чийип жазылган жана алар менен эле (тактап айтканда,

жазы болгон башка учу менен) өчүрүлгөн saepe stylum verte! Тактайчалардын чети чыгып турган, аларды мөөр менен бекитүүгө, тараптарын жип менен байлоого мүмкүн болгон. Мындай учурда диптихтер тактайчалардын ички бетинде жазылгандарды жашырып жазуу үчүн «конверт» болуп кызмат кылган. Майда таштар менен саноону үйрөнүшкөн. Арифметкалык кыйла татаал эсептөөлөр (амалдар) абактарда жүргүзүлгөн. Окутуунун мындай ыкмасы азыркы мектептерде да белгилүү.

Мектепте

Билим берүү программасында грек шаарларынын эркин тургундары көрүп турган диний майрамдарга даядануу маанилүү орун ээлеген. Эркек балдарды хор менен же жеке аткарылуучу каада ырларына үйрөтүп, алар менен салтанаттуу гимндерди ырдаган. Аларды мындайга балдарга кылдуу аспаптарда – лирада же кифарда ойноонун көндүмдөрүн үйрөткөн кифарчы окуткан.

Он эки жаштан тартып эркек балдар гимнастикага машыккан. Мындай сабактарды педотриб (сөзмө сөз «баланы машыктыруучу») жетектеген. Мамлекет жана үй бүлө эркек балдар шамдагай, күчтүү, ийкемдүү жана чаалыкпас болушу, аскер кызматына даяр турушу жөнүндө өзгөчө кам көргөн Педотриб балдарга найзаны жана дискти кандай ыргытууну үйрөтүп, аларды чуркоого жана секирүүгө машык-

тырып, аларды күрөшкө, сууда сүзүүгө, ат минүүгө үйрөтүп, гимнастикалык мелдештерге даярдаган. Спорт сабактары бул үчүн атайын даярдалган жайларда – палестрлерде өткөрүлгөн. Көп учурларда сабактар флейтанын коштоосунда жүргүзүлгөн.

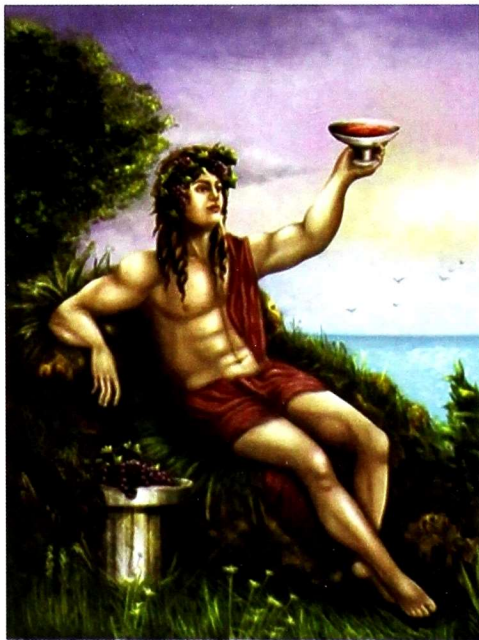
16 (18) жаштан тартып эркек балдар өз билимин гимназияларда, чечендик жана философтордун мектептеринде уланта алышкан.

Кыздар бара-бара аялдардын үй эмгегине – саймачылыкка, жип ийрүүгө, токуучулукка аралашып, окуганды жана жазганды энесинин байкоосу алдында үйрөнгөн. Алар кийин расым майрамдарына катышуу үчүн алар, сөзсүз ырдай жана бийлей алууга тийиш болгон. Алар адабия менен да таанышкан. Б. з. ч. VII к. эле Грециянын айрым обласстарында аялдар мектеби болуп, анда кыздар музыка, поэзия,

ырдоо жана бийлөө менен алектенгендиги белгилүү. Мындай мектептердин бирин атактуу акын Сапфо жетектеген (айтылган сөздөр боюнча) Анын ырларында көркөмдүктүн жана сулуулуктун жагдайында тарбияланган окуучу кыздарга арналган лирикалык назик саптар бар.

«Педагог» деген сөз грекче «баланы коштоп жүрүүчү» дегенди билдирет. Мугалимдер менен тарбиячыларды эмес өз ээлеринин балдарын мектепке ээрчитип барган жана кайра ээрчитип келген кулдарды ушинтип аташкан. Мындай кулдар эреже катары эч кандай иш үчүн жараксыз болгон, бирок өз үйүнө өзгөчө берилгендиги менен айырмаланган.

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯ – ТЕАТР АТА МЕКЕНИ

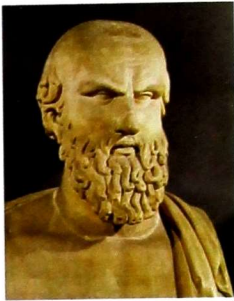
Дионис

Грек театры искусствонун жок дегенде эки түрүн (драмалык чыгармаларды жаратууну жана аткаруучулукту) өзүнө камтыйт. Байыркы гректердин жашоосуна театр зор таасир көрсөткөн, анткени театр Дионисия кудайына арналган ырасымдык майрамдардан пайда болгон. Бул майрамдар чынында эле бүткүл элдик болгон.

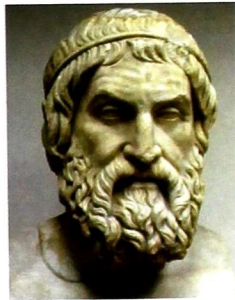
Жазында, жүзүмзарларда иштөө башталаардын алдында жана декабрда жаш шарап ачыган кезде гректер шарапчылыктын кудайы Дионисиянын урматына шандуу майрамдарды белгилеген.

Жүзүмдүн чамбарын кийген жана сатирлердин ызы-чуулуу тобунунун коштоосунда Дионис бир өлкөдөн бир өлкөнү кыдыруу менен бардык жерде адамдарга жүзүм өстүрүүнү жана андан шарап жасоону үйрөткөн. Гректер таза шарап ичкен эмес, ага суу кошушкан. Масчылыкты кесе жектеген.

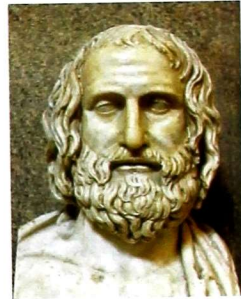
Мифтердин биринде сатирлердин тобу коштогон Дионис бүткүл жерди кезгени айтылат. Флейталардын жана сыбызгылардын үнү коштогон Дионис Грецияга

Эсхил

Софокл

Еврипид

келгенде ал өлкөдө жаз башталып, күн жылып, гүлдөр ачылып, бүткүл жашоо кайрадан жанданат. Марттын аягында Грецияда шарап жасоонун кудайы – Улуу Дионисиянын чоң майрамы белгиленген. Сатирлерди чагылдырып, гректер эчкинин терисин кийип, эмен жалбырактарынан узун сакал байланып, бетин боешкон же аны эчкинин бет кабы менен жаап алган.

Маскарапоз кийимин кийгендер шаардын көчөлөрүн шандуу кыдырышкан жана кайсы-бир аянтчада токтогон. Майрамдын катышуучулары ойногон оюндар алгачкы театрлашкан оюн-зооктордон - ыр баштоочу жана маскарапоз кийимин кийгендер актерлор, ал эми шаардын бүткүл калкы көрүүчүлөр болгон. Ар жылдык оюндар үчүн демейде дөңсөөнүн этегинен аянт бөлүп берүү башталган. Дөңсөөнүн бетинде туруп же отуруп турган көрүүчүлөр оюнду көрүшкөн.

Кудайларды, биринчи кезекте Зевсти жана албетте Дионисийди даңктаган хор да пайда болгон.

Ушул майрамдардын, ошондой эле өздөрүн Дионисийлер деп атагандардын айынан грек театры жаралаган. Биз кепте кеңири колдонгон грек сөздөрүн азыр да көп жолу угабыз. Ошол алыста калган убакта алар эмнени билдирээрин эске салуу ашыкча болбос.

Азыркы «театр» келип чыккан Theatron грекчеден которгондо «оюн-зоок үчүн орун» дегенди билдирет.

Азыркы сцена келип чыккан Skena «коюлган оюн үчүн аянтчаны» билдирет.

Азыркы оркестр келип чыккан Orchestra «бий үчүн орун» билдирет.

Азыркы трагедия келип чыккан Tragodia, сөзмө сөз «эчки ыры» дегенди билдирип, бул театрдын бутпарастык майрамдардан келип чыккандыгын түздөн-түз көрсөтүп турат.

Дионисиялар бара-бара бутпарастык майрамдардан театр оюндарына айланган. Тургундардын хорун атайын аткаруучуну - алдын ала даярдалган тексттерди айткан актерду киргизе башташкан жана мунун өзү эле бутпарастык каададан ал үчүн төмөнкү улуу байыркы грек драматургдары чыгармаларды жараткан театрга өтүүнү билдирет:

Трагедияны драма жанрына айланткан **Эсхил** (б. з. ч. 525-456 -жж жакын.),

Анын «Эдип падыша» Антигона», «Электра» трагедиялары бүгүнкү күнгө чейин коюлуп жүргөн **Софокл** (б. зч 496–406-жж жакын),

Байыркы театрдын чыгаан реформатору **Еврипид** (б. з. ч. 480–406-жж жакын.)

Грек театры (башкача айтканда оюндар үчүн орун) дөңдөрдүн(Греция тоолуу өлкө жана ал жерде дөңдөр толуп жатат) ортосундагы ойдуңдарда курулган жана конус түрүндөгү ачык курулма болгон, анын борборунда оркестр (хор үчүн тегерек аянтча ушундай аталган) болгон.

Сцена оркестрден бир аз жогору жайгашкан. Мындай архитектуранын аркасында театрдагы акустика мыкты болгон жана актерлордун бардык айткандарын көрүүчүлөрдүн ар бири уккан, ал эми

грек театрлары азыркы мерчем боюнча зор болгон жана бир нече миң адамды багтырган.

Актерлор (аялдардын ролун да ойногон эркектер актер болгон) өз ролдорун дайыма кейипкерлеринин мүнөзүнө жооп берген бет каптарды кийип ойногон. Трагикалык, комикалык бет каптар болгон.

Бүгүнкү күндө театрдык бет каптардын трагедиялык 20 түрү жана комедиялык 43–44 түрү белгилүү. Актер сахнада иш жүзүндөгү жүздү чагылдырган комедияларда маскага кейипкерине окшош мүнөздү беришкен.

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯНЫН АДАБИЯТЫ

Байыркы грек адабияты элдик оозеки чыгармачылыктын – мифтердин, жомоктордун жана элдик ырлардын негизинде келип чыккан. Кийин ал бул жанрлар менен бекем байланышын сактап калган. Мисалы, байыркы грек поэзиясында жана трагедиясында дал ошол мифологиялык сюжеттерди өтө көп жолу негиз катары алышкан.

Гомердин «Одиссеясы» жана «Илиа-

дасы» Грециянын эң байыркы адабий чыгармалары деп эсептелет. Алар жөнүндө бул китептин главаларынын биринен окугансынар. Гомер өз поэмаларын жаза албаган. Ал аларды аэддер деп атаган көптөгөн селсаяк акын-ырчылардын бири болгон. Алардын ырлары ооздон-оозго өткөн жана аларды жазып алганга чейин мына ушинтип сакталган жана алар чыныгы адабий чыгармаларга айланган.

Байыркы Греция театры

Өзүнүн ыргактуулугунун аркасында музыкага окшош болуп көрүнгөн. Өз кезегинде музыканы алдыңкы адам үчүн мыкты ыракат деп эсептешкен. Поэзия менен музыканын тыгыз байланышы ушундан келип чыгат. Жадагалса бүгүнкү күндө поэзияны өзгөчө жанрын билдирген «лирика» деген сөз «лиранын үн коштоосунда аткарылуучу» дегенди билдирет. Байыркы гректер лирикалык чыгармаларды окуган эмес, аны алар лиранын же андан мурдагы кифаранын музыкасын коштоо менен ырдаган. Б. з. ч. VII-VI-кк лирикалык поэзиянын гүлдөп өсүшү болгон.

Байыркы гректер поэзияны жогору баалаган. Б. з. ч. VIII к. (экинчи жарымы) Беотияда жашаган акын Геспод, эки ири адабий чыгарманы – байыркы гректердин кудайлардын жана дүнөлүктүк келип чыгышына көз карашын билдирген «Геогонияны» жана «Эмгектер жана күндөрдү» жазган. Б. з. ч. VII – VI кк. грек лирикасы өзүнүн жогорку өнүгүүсүнө жеткен. Грек акындарынын ырларында грек полистеринде гемос менен ак сөөктөрдүн ортосундагы күрөштүн заманы чагылдырылган. Ырлар ошол убактагы адамдардын маанайы жана ойлору түнөк тапкан. Алар кыска болгон жана күчтүү сезимдерди (күйүттү, кубанычты ж. у. с.) аз сөздөр менен баяндаган. Парос аралында туулган социалдык күрөшкө жеке катышкан Архилох грек лирикасын негиздөөчүлөрдүн бири болгон. Өз чыгармаларынын биринде ал өмүр жолундагы ийгиликтердин жана онунан чыкпоолордун алмашуусу жөнүндө айтып, болгон нерсеге канааттанууга кеңеш берет.

Байыркы грек ырларында уйкаштык болгон эмес. Алар демейде музыкалык кыл аспаптын – лиранын ойноосу астында жатка айтылган, «лирика» деген сөздүн өзү ушундан келип чыккан. Б. з. ч. VI кылымда Лесбос аралында акын Алкейдин жана Сафо деген аял акындын атагы чыккан. Ак сөөктөр тарабында саясий ишке алектенген Алкей жарандык жана жеке темаларда жазган. «Кеме» деген ырында ал кеменин бороондогу коркунучтуу саякатын баян-

дап, ак сөөктөрдүн демос менен күрөшүндөгү абалын чагылдырган.

Акын аял Сафо жаш кезинде жакшы билим алган. Анын жеңил ойлуу жана баш аламан жашоо өткөргөн бир тууганы болгон, бул анын дайыма кайгыруусунун себебине айланып, ошондуктан Афонун ырлары мунайымга толгон. Бирок албетте акын аял күйүттүү ырларды гана жазган эмес. Анын талантына үйлөнүү той ырлары да, сулуулуктун жана сүйүүнүн кудайы Афродитага арналган атактуу ыр да таандык.

Чыгаан Тиртей мекенчилдик сезимдерди жана Олимп оюнарынын жеңүүчүлөрүн да, Спартадагы гимнастикалык жана аскердик мелдештердеги жеңүүчүлөрдү да көкөлөтө мактап, жердештеринин каадасалттарын жана эрдиктерин даназалаган.

Чечендик искусство байыркы грек адабиятынын өзүнчө багыты болгон. Эгерде адам өз полисинин саясий турмушуна жигердүү катышууну кааласа, ага Элдик жыйында чыгып сүйлөө зарыл болгон. Жарандаштарында таасир көрсөтүү үчүн жакшы идея сунуш кылуу аздык кылып, аны жакшылап баяндап берүү керек болгон. Ошондуктан Байыркы Грецияда чечендик искусствосу, башкача айтканда кооз сүйлөө жогору бааланган. Эл алдында байланыштуу, кооз сүйлөй билүү жана өз ойлорун сезимтал баяндоо көп жагынан жарандын саясий ийгилигин аныктаган. Саясий чыгып сүйлөөлөр үчүн кепти өтө тыкандык менен алдын ала даярдашкан. Алардын айрымдары биздин күндөргө чейин сакталып калган жана байыркы грек адабиятынын өзүнчө багытын түзгөн.

Архаикалык мезгилде Грецияда ага чейин дүйнөдө эч жерде белгилүү болбогон жаңы адабий түр – тамсил пайда болгон. Легенда боюнча оор, кайгылуу жашоону башынан өткөргөн кул Эзоп алгачкы тамсилчи болгон. Ал кичи Азиянын грек полистеринин биринде жашагандыгы гана даана белгилүү. Көз каранды болгондуктан Эзоп эмнени ойлогондугу жөнүндө баарын тике айта алган эмес. Ошондуктан кайманалыкты пайдаланган: анын чыгармаларынын

кейпкерлери адамдар эмес жаныбарлар болгон. Өзгөчө «эзоптук тил» жана жаңы адабий жанр -тамсил ушинтип пайда бол-

гон. Тамсилдерде адамдардын ар кандай кемчиликтери жалкоолук, ач көздүк, коркоктук жана башкалар келекеге алынган

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯНЫН ИСКУССТВОСУ

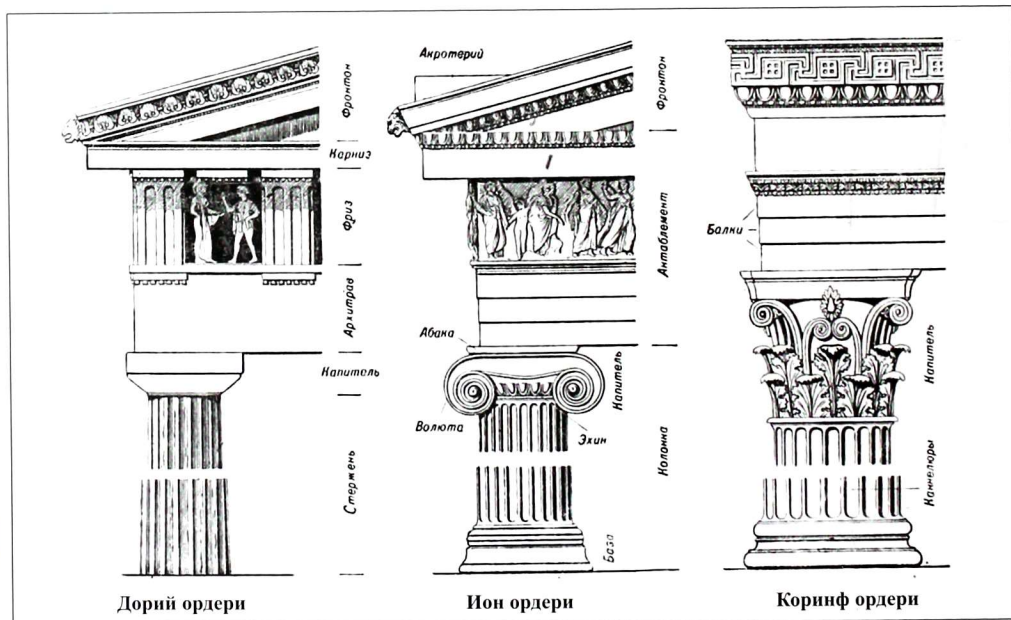
Байыркы Грециянын искусствосу гректердин диний жана коомдук турмушу менен тыгыз байланышта болгон. Кудайларга табынуу үчүн ченемсиз храмдар, коомдук маселелерди чечүү, жарандардын жолугушуулары жана жөнөкөй эле эс алуу үчүн чакан шаардык портиктер (үстү жабылган тирөөчтүү ачык жайлар) зарыл болгон. Архитектура ушундан өнүккөн. Гректер сулуулукту баалаган, храмдарды жана портиктерди бир нерсе менен кооздоо керек болгон.

Байыркы грек искусствосунда шайкештикке б. а. айкелдин же имараттын айрым бөлүктөрүнүн белгилүү бир катыштыгына чоң маани берилген. Чыгармачылык так эрежелерге баш ийип, архитектор жана скульптор баанынан мурда өзүнүн чыгармасын аларга ылайык келтирүүгө тийиш

болгон жана ошондон кийин гана кыял чабытына мейкиндик бере алышкан. Мисалы, байыркы храмдарынын баарын тышкы көрүнүшү боюнча үч түргө бөлүүгө болот, архитекторлор аларды ордерлер деп атайт. Храм үч негизги бөлүктөн - үч тепкичтүү фундаменттен, тирөөчтөрдөн жана чатыры эки тарабы айдоош карнизден турган.

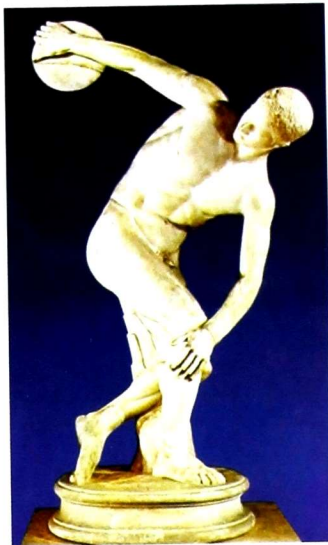
Эгерде храм **дориялык** ордерге таандык болсо, анын тирөөчтөрү жоон жана анча бийик эмес болгон. Тирөөчтөрдүн фундаменти менен негизинин ортосунда эч кандай кооздук элементтер болгон эмес. Ал эми тирөөчтөрдүн учу менен карниздин ортосунда чакан, тегиз калыңдоо гана болгон. Карниздин борбору фриз деп аталган, аны рельефтер - томпок фигуралар менен кооздошкон.

Храмдын башкача бир түрү – **ион-**

Афина Парфенос (көчүрмө)

Диск ыргытуучу

Книдик Афродита

дук. Анын тирөөчтөрү дориялык ордердегиден бийик жана ичке. Тирөөчтөрдүн негизинде эки катмар калыңдоо болуп, ал эми тирөөчтөрдүн жогору жагы келишкен эки оймо чийме менен бүткөн. Ион храмдарынын фризи толугу менен оймо-чиймелер менен кооздолуп, алар көбүнчө кудайлардын урматына майрамдык жүрүштөрдө чагылдырган. **Коринф** ордери кийин пайда болгон - анын башкы белгиси тирөөчтөрдүн жогору жагы эле. Алар мрамордон чегилген аканттын жалбырактары кооздогон кеңейүү менен бүтүрүлгөн. Легенда боюнча бул стилди түзүүдө архитекторго көрүстөндөрдүн биринде калтырылган буюмдар салынган себет шыктандырган. Аны акант өз жалбырактары менен өтө тез курчап алган жана бул архитектор жанынан өтүп бара жаткан архитектор Каллимахка ушунчалык кооз көрүнгөндүктөн ал храмдын тирөөчтөрүн мындай «себеттер» менен кооздоону чечкен.

Храмдын бардык бөлүктөрүнүн шайкештиги өзгөргүс болуп аныкталган. Баарын тирөөчтөрдүн радиустарынын теңдештиги менен өлчөшкөн. Ион тирөөчтөрүнүн бийиктиги анын радиусунун 16сын, дорийликтики -18ин, корифтики -20сын

түзүүгө тийиш болгон. Тирөөчтөрдүн ортосундагы аралыкты, алардын негиздеринин кеңдигин, фриздin кеңдигин жана жадалкалса эң кичинекей архитектуралык деталдарынын өлчөмдөрүн, о. э. аныкташкан.

Айкелдер храмдардын жана кортиктердин башкы кооздугу болгон. Кудайларды адамдардын же болбосо атактуу баатырлардын, атлеттердин жана башка чыгаан инсандардын кейпинде чагылдырышкан. Байыркы Грециянын эң атактуу айкелдери - Фидий жасаган «Афина Парфенос», Мирондун «Диск ыргытуучусу», Поликлеттин «Найзакеи», Критийдин «Тиран өлтүрүүчүлөрү» Праксителдин «Книдик афродитасы» биздин күндөргө чейин сакталып калбагандыгы кызык. Анткен менен ал айкелдердин көп сандагант көчүрмөлөрү калган. Бай адамдар өз үйлөрүн атактуу айкелдердин мындай көчүрмөлөрү менен кооздогон.

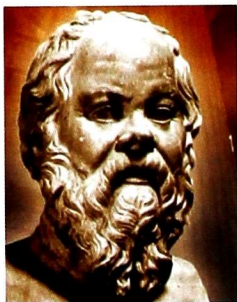
Эң байыркы грек скульптуралары колдорун сандарына жабыштырып, көздөрү алдыга карап какайып турган сыяктуу. Кийин турпаттары кыйла татаал болуп, жуп, ал эми андан кийин көп фигуралуу композициялар пайда боло баштаган. Скульпторлорго өз каармандарынын сезимдерин көбүрөөк көрсөтүүгө мүмкүн болгон. Байыркы

Грек айкелдери гректердин өздөрү гана баалабастан көптөгөн жүз жылдыктардан кийин скульпторлорго дем берген.

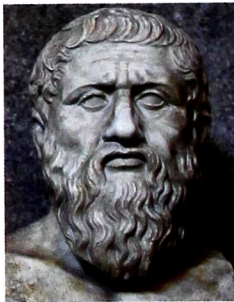
Байыркы Грецияда боек менен сүрөт тартуу да болгон, бирок ал жөнүндө биз оозеки баяндамалар боюнча айта алабыз, анкени сүрөттөрдүн өздөрү иш жүзүндө сакталып калган эмес. Сүрөтчүлөр

эки негизги техникада иштеген. Дубалдагы курай элек шыбакка сууга эзилген боектор менен тартышкан, мындай тартуу фреска деп аталган. Экинчи ыкма – жумурканыны сарысын боектору менен жыгач такталарга тартуу – темпера болгон. Узак убакыт бою болгону төрт түстө – ак, сары, кызыл жана кара менен тартышкан.

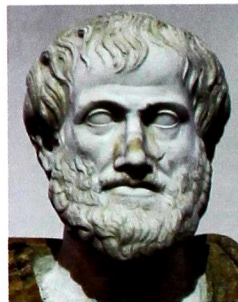
БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯНЫН ИЛИМИ

Сократ

Платон

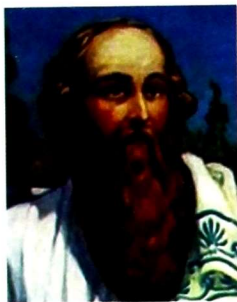
Аристотель

Байыркы Грецияда искусство ижана аабият гана эмес илимий билимдер да өнүккөн. Мурда окумуштууларды адистиктер боюнча так бөлүү дагы болгон эмес. Бир эле адам бир убакта физика, математика, биология жана тарых жаатындагы маселелерге жооп издеген. Гректер алектенген көпчүлүк илимдер, мисалы астрономия, математика же геометрия Байыркы дүйнөнүн башка өлкөлөрүндө да иликтенген. Грецияныны өзү адамдарга билимдин өзгөчө тармагын жана ой жүгүртүү ыкмасын – философияны тартуулаган. Философ – курчап турган дүйнөнү иликтеген жана өзүнө суроо берген «акылмандыкты жакшы көргөн адам».

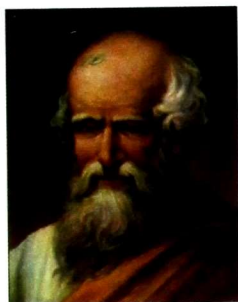
Гректердин өздөрү философиянын пайда болушун жети акылмандын - Милеттик Фалестин, Приендик Биантанын, Митиленик Питтаканын, Линддик Клеобуланын, Коринфтик Перияндранын, Спартандык Хилондун жана Афиналык Солондун ысымдары менен байланыштырган. Легенда боюнча алардын ар бири Дельфада-

гы храмдын дубалына бирден кыска учкул сөз калтырган. Бул жети сөздөр чогуусу менен гректер үчүн турмуштук акылмандуулуктун башкы саяктары болуп калган. **Сократ, Платон** жана **Аристотель** Байыркы Грециянын эң чыгаан философтору деп эсептелет.

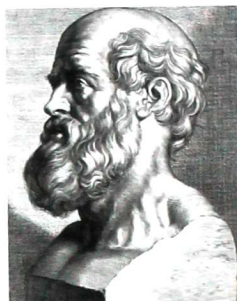
Тарых Грецияда пайда болгон дагы бир илим болуп саналат. Албетте, гректер байыркылардын өзүнүн өткөндөгүсүнө кызыккан бирден бир эл болгон эмес. Бирок дал гректер окумуштуу Геродотту «тарыхтын атасы» деп аташат. Геродот б. з. ч. 484-425-жж жашаган. Геродот көп саякаттаган, жада калса Кара деңиздин жээгиндеги грек колонияларында болгон. Өз саякаттарында ал гректердин жана алар менен коңшу элдердин өткөндөгүсү жана азыркысы маалыматтарды чогулткан. Ал маалыматтар анын негизги чыгармасынын - «тарыхтардын» негизи болуп кызмат кылган. Бул китеп грекперс согуштарын жана Геродотко замандаш элдердин каадаларына арналган. Байыркы

Пифагор

Архимед

Гиппократ

грек окумуштууларын табигый жана так илимдер кызыктырган. Алардын жардамы менен гректер дүйнө кандайча түзүлгөнүн жана аны кандай мыйзамдар башкарганын түшүнүүгө аракеттенген. **Пифагордун** теоремасы жөнүндө биз баарыбыз билебиз, бирок ал баарынан мурда философ болгонун, ал эми геометрия анын көп сандаган кызыкчылыктарынын бири болгондугун дайым эле эске албайбыз. Философ Аристотель философиялык эмгектер менен астрономия, физика жана биология боюнча көп китептерди жазган. **Архимед** физиканын жана геометриянын өнүгүшүнө чоң салым кошкон. Физика үчүн ал анын аты менен аталган телолордун сүзүп жүрүү мыйзамын ачып, ал эми геометрия үчүн «Пи» санын эсептеген жана айлананын сегментинин аянтын аныктоону биринчи болуп үйрөнгөн.

пократ Байыркы Грециянын эң атактуу медици болгон. Ал жасаган эң башкы нерсе – медицина менен дубакерликти бөлгөн. Ал сыркоо адамды жакшылап кароону дарыгерлик ишке киргизген. Сыркоону создуктуруп жибербөө үчүн дарылоого ишенбестен организмдин коргоону күчтөрүн колдоо керектиги жөнүндө айткан. Ал көпчүлүк сыркоолорду алгачкы болуп тапкан жана кеңири баяндаган.

Гиппократ врач карманууга тийиш болгон жүрүм-турум эрежелерин иштеп чыккан. Ал аларды осуят түрүндө туюндурган жана өз бетинче ишти баштаар алдында бардык врачтар бул антты азыркыга чейин берет. Анын башкы принциби «Зыян келтирбе!»

Греция математиканын ата мекени деп эсептелет, дал гректер аны алгачкы болуп окута баштаган. Грек математиктери Архимед, Евклид, Пифагор жана Аполлон жазган бардык эмгектер окуу китептеринин негизи болуп калган.

Байыркы гректердин пикири боюнча адам акылдуу, сулуу жана саламат болууга тийиш. Ал өлкөдө саламаттык маселелерине кыйла көңүл бурулгандыгы таң калаарлык эмес. Байыркы убакта башка өлкөлөрдөгүдөй эле миңдеген өмүрлөрдү алып кеткен ар кандай жугуштуу оорулар кыйла болгон. Б. з. ч. V-к. жашаган **Гип-**

Докторлордун кудайчыл жардамчылары Асклепий кудайы докторлордун колдоочусу болуп эсептелген. Ишинде ага эки кызы: Гигиея – тазалыктын жана саламаттыктын кудайы жана Панацея - дарылоонун кудайы жардам берген. Өз денесин туура бага билүүнү – гигиенаны бүгүнкү күнгө чейин биринчи кызынын аты менен аташат. Ал эми экинчисинин ысымы кандай гана болбосун сыркоону айыктырууга жөндөмдүү дары үчүн жалпы ат болуп калган. Андан тышкары, гректер көбүнчө Гигиеяны кубоктон ичирип жаткан жылан менен чогуу тартышат. Медицинанын башкы символу – кубокко оролуп алган жылан ошондон келип чыккан.

БАЙЫРКЫ ГРЕЦИЯНЫН ТАРЫХЫНЫН АЯКТАШЫ

Байыркы Грециянын шаарлары бири бири менен көп согушкан. Кичинекей Македониянын падышасы Филип II мындан пайдаланган. Алдамчылыктын жана караөзгөйлүктүн менен ал Грециянын көптөгөн шаарларын басып алган. Андан кийин Херонеянын алдындагы чечүүчү салгылашууда б. з. ч. 338-ж. Филип II бир нече грек шаарларынын армиясын жеңип алган. Эки жылдан кийин падышаны өлтүрүшкөн. Анын уулу Македонский деп аталган Александр атасына караганда кыйла катаал болуп чыккан. Александр көтөрүлүшкө чыккан грек шаарларын тыйпыл кылган.

Александр Македонскийдин улан кези

Македониялык падыша Филиппке келишкен, бирок үйрөтүлбөгөн Буцефал деген атты сатып алуунун сунуш кылыш-

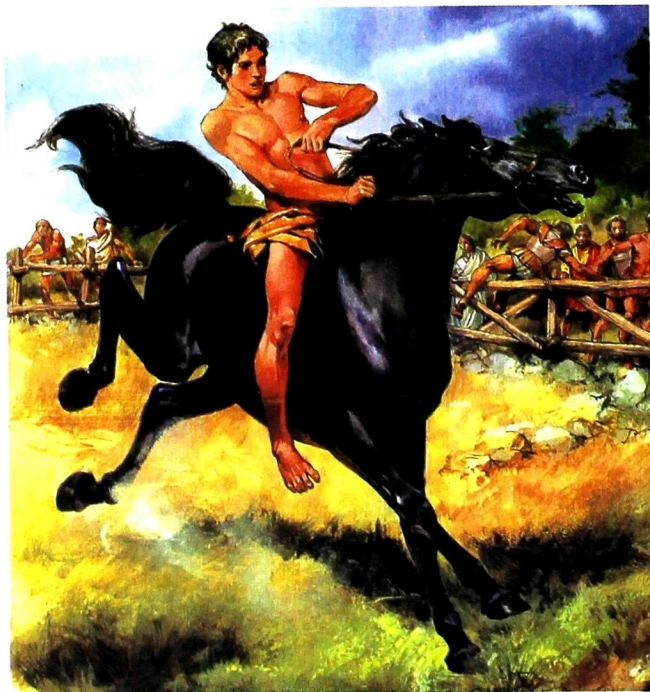
кан. Атты сыноо шаардын сыртындагы кеңири түздүктө дайындалган. Толгон токой коштоочулары коштоп жүргөн падышада болгон. Бирок сыноо ийгиликтүү болгон эмес. Мыкты чабандестер Буцефалды үйрөтүүгө аракеттенген, бирок ойлору ордунан чыккан эмес. Ат ага минүүнү аракеттенгендердин баарын жыгып салган.

Кыжырланган Филипп атты алып кетүүнү буюрган. Ошондо падышанын уулу Александр: «Суу жүрөктүктөн жана аны үйрөтө албагандыктан кандай гана сонун аттан айрылышты!» – деген. Филипп: «сен өз колуңдан келбегендер үчүн улууларды эмне үчүн мазактайсың?» – деген уулуна ачуулаанып. «Сен мага мүмкүнчүлүк гана берсең, – деп ишенимдүү айткан бала - мен аны үйрөтөм!» Ал жердегилер баланын жообуна тамаша катары мамиле жасаган. Филипп уулуна уруксат берген.

Александр Буцефалга тартынбай жакын келип, аны тизгинден алган жана башын күндөн тескери бурган: ал ат өз көлөкөсүнөн үркүп жаткандыгын байкап калган. Андан кийин бала атты сылап-сыйпаган жана көз ачып-жумгуча мине калган. Ат кош аяктап секирип, минип алган баланы жыгууга аракеттенип айланып мөңкүй баштаган. Бирок Александр ага бекем минип турган. Ошондо Буцефал түздүктө октой атып жөнөгөн жана аздан соң чабандес менен көзгө көрүнбөй калган.

Филипп жана бардык көрүп тургандар бала өлүп калды деп эсептеп ындыны өчкөн. Бир аз убакыттан кийин алар өзүн минип жүргөнгө баш ийип тер баскан Буцефалды көргөндө алардын таң калуусуна жана кубанычына чек жок болгон.

Александр он үч жашка толгондо баласына тарбия

Александр атты Буцефалды үйрөтүүдө

берүү үчүн Филипп атактуу грек окумуштуусу жана философу Аристотелди чакырган. Аристотель чакыруунун кабыл алган жана үч жыл бою падышанын ак сарайынан алыстагы македониялык чакан шаарчада Александр менен чогуу жашаган. Өз тарбиялануучусун жөнгө салуу Аристотель үчүн оңой болгон эмес. Александр көк бет жана айтканын бербеген бала болуп өскөн. Кийин даана байкалган анын мүнөзүндөгү акылга сыйбаганга чейин жеткен тартынбастык, кызуу кандуулук, өжөрлүк жана чексиз намыскөйлүк ошол кезде эле пайда болгон.

Атасынын жаны жеңиштери жөнүндө кабарлар Александрга жеткенде, улан суктануу менен: «Атам менин үлүшүмө эч нерсе калтырбайт го!» деп жиберген.

Аристотель өз окуучусуна грек маданиятын сүйүүнү жана урматтоону үйрөтүүгө аракеттенген. Улуу Гомердин поэмасы «Илиада» Александрдын сүйгөн чыгармасы болуп калган. «Илиаданын» оромун ал да-

йыма жаздыгынын астында кармап, ал эми Ахилл сүйгөн каарманы болгон.

Филипп Византиянын шаарларына каршы узак жүрүшкө жөнөгөндө Александр он алты жашка толгон жана уулун өзүнүн ордуна мамлекетти башкарууга калтырган. Ал убакыттын ичинде Александрга Македонияга каршы көтөрүлүшкө чыккан уруулардын биринин шаарына каршы жүрүшкө чыгууга туура келген.

Жүрүш ийгиликтүү болгон: македониялыктар ал уруунун башкы шаарын басып алган жана талкалаган. Он сегиз жашында Александр Херонеянын алдындагы атактуу кармашууда македониялык аскерлердин сол тарабына командалык кылган.

Александр Македонский жана анын Чыгышка жүрүшү

Филипп II өлгөндөн кийин 20 жаштагы Александр македония падышалыгынын башкаруучусу болуп калган. Өз бий-

Херонейдин алдындагы кармашуу

лигин бекемдеп ал атасынын оюн жүзөгө ашыруунун чечкен жана б. з. ч. 334-жылы Персия державасына каршы жүрүш баштаган. Перстер менен биринчи кармашуу Кичи Азиядагы анча чоң эмес Граник өзөнүнүн жанында болгон. Перс аскерлери талкаланып, андан кийин Александр бүткүл Кичи Азияны баш ийдирип алган. Күчтүү каршылык көрсөткөн Тир шаары болгон. Александр аны курчоого жети ай кетирген жана шаардын баш ийбегендигине кыжырдангандыктан жеңгенден кийин шаарды талкалоону, анын бардык тургундарын кулдукка сатуунун буюрган.

Кийин Александр өз аскерлерин Египетке багыттап, анда перстерден бошотуучу катары тосуп алынган, ал эми жергиликтүү жрецтер жадагалса аны кудай деп тааныган. Б. з. ч. 331-ж. Гавгамеланын алдында Александрдын жана Персия падышасы Дарий III түн аскерлери кайрадан кездешкен.

Македониялык аскерлердин учкаяк чабуулун көргөн Дарий коркуп кетүү менен согуш талаасынан качып кеткен, ал эми кийин өз жакындары тарабынан өлтүрүлгөн.

Эми Александрдын мамлекети македониялыктарды, гректерди жана перстерди

бириктирип калган. Бирок бул ага аздык кылган жана ал өз аскерлерин Чыгышка андан ары алып жөнөгөн. Б. з. ч. 326-жылы узак жүрүштөн шалы кеткен аскерлер Инд дарыясынын өрөөнүнө жеткен. Александр андан ары баруунун каалаган, бирок аскерлери анын артынан ээрчүүдөн баш тарткан. Александр Вавилонго кайтып келүүгө аргасыз болгон.

Кичинекей Македониянын падышасы Балкандагы Дунайдан тартып, Азиядагы Индияга чейинки зор державаны түзгөн. Александр Македонский Карфагенге, Түндүк Африкага жана Испанияга, Италияга жүрүштөргө даярданган, бирок б. з. ч. 323-ж. 33 жаш курагында безгектен өлгөн. Анын даңкы башка улуу полководецтерди - Юлий Цезарды, Наполеон Бонапартты жана Александр Суворовду шыктандырган.

Дүйнөдөгү армиялардын бири да грек фалангасынын соккусуна туруштук бере алган эмес. Ал Александр Македонскийге жеңиш алып келип, каршылашты согуш талаасында жапырган жана тепселеген.

Александр Македонскийдин өлүмү

АЛЕКСАНДР МАКЕДОНСКИЙДИН ДЕРЖАВАСЫНЫН ЫДЫРАШЫ

Александрдын державасы кайсы мамлекеттерге ыдыраган?

Александр мураскорун дайындабай өлгөн жана анын жогорку аскер башчылары диадохтор (грек. «ордун басуучулар») басып алган жерлерди бөлүп алышкан. Диадохтордун ортосундагы бир катар кагылышуулардан кийин 320-ж. Александрдын державасы

үч ири мамлекетке бөлүнгөн: Сирия эң чоң падышалык, Египет – эң бай, ал эми эң кичине, бирок аскердик жагынан кыйла күчтүү – Македония болуп калган, эми ага грек полистери да таандык болгон. Греция кийин да өзүнүн маданий маанисин жоготкон эмес, бирок саясий мааниде эркин жана көз карандысыз мамлекеттердин тобу катары ал узак кылымдарга жашабай калган.

БАЙЫРКЫ ГРЕКТЕР БИЗГЕ КАНДАЙ МУРАС КАЛТЫРГАН?

Алар эң мыкты адабий чыгармалар жана кызыктуу мифтер жана татынакай айкелдер жана заңгыраган храмдар гана эмес экендигин эми биз билебиз. Бүгүн дээрлик ар бир шаарда театр жана музей бар, ал эми аларды биринчи болуп Байыркы Грецияда ойлоп табышкан. Бүткүл дүйнөдөгү спорт күйөрмандары кезектеги Олимп оюндарын чыдамсыздык менен күтүшөт – бул да гректердин белеги.

Азыркы дүйнөнүн 85 жакыны демократиялык деп эсептелип, аларда Жер шарынын калкынын жарымынан көбү жа-

сайт. Демократиянын жолуна дал байыркы гректер алгачкы болуп түшкөн. Бул тизмени дагы-дагы көпкө чейин улантууга болот. Албетте азыркы театрлар жана музейлер, олимпиадалар жана демократиялык мамлекеттер өздөрүнүн алыскы теги болгон байыркы гректерден өтө айырмаланат.

Бирок алгачкы кадам көбүнчө эң башкы болуп саналат: ал болбосо - калган жолдун баары болмок эмес. Ошон үчүн биздин баарыбыз үчүн байыркы гректерге ыраазычылык билдире жана алардан үйрөнө тургандар бар.

250